

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 1/73 (147)

СІЧЕНЬ, 1960

Річник VII (XIII)

Зміст I-ої книжки

— : У СВЯТО РІЗДВА ХРИСТОВОГО	3
Лариса Мурович: КРУТИ	6
Проф. Дам'ян Горняткович: АПОСТОЛ ЛЮБОВИ	7
Богдан Курилас: СЛУЗІ ВОЖОМУ КИР АНДРЕСВІ	11
Степан Бандера: ЗНАЧЕННЯ ВІЙНИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ	12
М. Верес: ВОРОГАМ	23
Лариса Мурович: ВІДСВІТ	23
Михайло Павлюк: НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ (соціологічний нарис)	25
Лариса Мурович: ЛИСТ; ОТАМАН ВОЛЯ	34
Павло Штепа: ТИ ПЕРЕМІГ, ГАЛІЛЕЯНИНЕ!	35
Богдан Курилас: ПАРИЗЬКИЙ СОВОР	45
Шандор Петефі: ПРОРОЦТВО (перекл. Ф. Балицький)	46
М. Л-ко: СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ (спроба переказу)	47
Богдан Бора: ПІСНЯ ПРО ПОВСТАНКУ; КАМЕНЯРІ	60-61
М. Верес: ПЕРШІЙ СНІГ	61
Василь Г. Ян: ЧИНГІЗ-ХАН (роман, закінчення)	63
Орчі: БАГРЯНИЙ КВИТ (повість, перекл. ОД)	80
Юрій Тис-Крохмалюк: КУЛЬТУРНО-НАУКОВА ПАМ'ЯТКА КНЯ- ЖОЇ УКРАЇНИ	104
М. Мухин: БІЛЬШЕ СВІТЛА (продовж., 3)	107
З нових видань:	
В. Державин: НЕЗАСТУПНИЙ КОМПЕНДІЙ ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ЗАХІД—СХІД	113
Софія Наумович: МАЙСТЕРНІ ПЕРЕКЛАДИ; ЦІКАВІ ОПОВІ- ДАННЯ	115
— : Пожертви на пресовий фонд «Визвольного Шляху»	117

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

У СВЯТО РІЗДВА ХРИСТОВОГО

Коли закінчується Старий Рік і починається Новий — у серцях українських вихідців, розсіяних по цілому вільному світі, пробуджується нова надія, нова віра у здійснення наших загально-національних і особистих прагнень та бажань. Особливо відроджується ця віра-надія в людей, що пройняті глибокими християнськими почуттями й ідеалами, основаними на символіці народження Божого Сина, що приніс людству спасіння, правду й справедливість.

»Народився Христос — Спаситель людства!« — стоголосо дзвонить у серці й душі кожного українського вихідця, що втратив свою Батьківщину, родину й рідну хату, але не втратив любови до них і зберіг у своїй серці вірність Богові, своєму народові, своїй вірі та своїм національно-релігійним традиціям. Зберіг такі скарби духові, що їх ні ворог, ні »приятель« із серця вирвати не може, якщо він сам не зрадить і не відречеться їх.

Цілий християнський світ велично відзначає Народження Божого Сина, але мабуть ніде не знайдемо такого глибоко-релігійного піетизму до Різдва Христового, як в українського народу. І хто з нас ще носить цей піетизм у своєму серці, той сприймає

З РІЗДВОМ ХРИСТОВИМ І НОВИМ РОКОМ СЕРДЕЧНО ВІТАЄМО ВСІХ НАШИХ СПІВРОБІТНИКІВ, ПРЕДСТАВНИКІВ, КОЛЬПОРТЕРІВ, ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ ТА БАЖАЄМО В НОВОМУ 1960 РОЦІ НАЙКРАЩИХ УСПІХІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ Й ОСОБИСТОМУ ЖИТТІ.

ШЛЕМО ГАРЯЧИЙ ПРИВІТ НЕЗДОЛАННОМУ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ В УКРАЇНІ, ЙОГО КРАЩИМ СИНАМ І ДОЧКАМ — УКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛІСТАМ, ПОЛІТВ'ЯЗНЯМ У В'ЯЗНИЦЯХ І КОНЦТАВОРАХ, ІЄРАРХАМ, ДУХОВЕНСТВУ І ВІРНИМ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ, УСІМ УКРАЇНЦЯМ НА ЗАСЛАННІ, В ПОЛЬЩІ, РУМУНІЇ, ЧЕХІЇ ТА В ІНШИХ КРАЇНАХ ЗА ЗАЛІЗНОЮ ЗАСЛОНОЮ. ХАЙ НОВОНАРОДЖЕНИЙ ІСУС ВЛАГОСЛОВИТЬ НАС У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛЮ Й НАЙВИЩІ БОЖІ ТА ЛЮДСЬКІ ПРАВА.

ВІТАЄМО ПРОВІД І ЧЛЕНІВ ЗЧ ОУН, АБН ТА ВСІХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ І БАЖАЄМО В НОВОМУ РОЦІ УСПІШНОЇ ПРАЦІ ДЛЯ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

ВИСОКОПРЕОСВЯЩЕННИШИМ ВЛАДИКАМ, УКРАЇНСЬКОМУ ДУХОВЕНСТВУ, ПРОВОДАМ І ЧЛЕНАМ УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВ, ПРАЦІВНИКАМ УКРАЇНСЬКИХ САМОСТІЙНИЦЬКИХ ВИДАВНИЦТВ ТА ВСІМ УКРАЇНСЬКИМ ПАТРІОТАМ НА ЕМІГРАЦІЇ ШЛЕМО ЩИРИЙ ПРИВІТ І НАЙКРАЩІ ПОБАЖАННЯ.

ХРИСТОС РОДИВСЯ! — СЛАВИМ ЙОГО!

Редакція, Адміністрація і Друкарня
»ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

Чергове свято Різдва. І знову Різдвяна зірка засяє над безмежними просторами України, освітить невисохлу від крові, припорошену снігом землю та опромінить утомлену московським ярмом душу народу. Замість спільної святої вечери і радісних пісень-коляд, замість щасливого й веселого празникування, понесуться душевні молитви народу до Новонародженого Ісуса, джерела віри й надії в перемогу Правди над злом, у воскресіння України. Напші очі, тут на чужині, шукаючи Різдвяної зірки, теж спрямовуються в бік нашої далекої, але рідної Батьківщини. Заговорить наше серце й наша душа, і послухаймо їх голосу, хай він залишиться з нами сторожем наших національних і християнських почувань.

Різдвяні роздумування — це начеб іспит нашого сумління, перевірка пройденого нами шляху та підсумки нашого життя й діяльності на чужині. Роздумування й самопостерігання стають ґрунтом і для самокритичних висновків, які, у свою чергу, повинні нам дати бажання й силу виправити все те, що з погляду національного є шкідливим і негідним. Коли йде про наші національні обов'язки, нашу активність і жертовність для їх здійснення, то справді маємо над чим роздумувати, а часто і соромно стає за нас самих. Бож чи немає між нами вже й таких, що нехтують своїми національними обов'язками, керуючись ґрубим матеріялістичним принципом — «Батьківщина там, де нам краще». Батьківщину вони трактують як певну матеріяльну вартість, як користь для себе самих, а не як одну з найцінніших і найнеобхідніших духових вартостей людини. І «набувши» таким примітивним розумуванням «нову батьківщину», вони насправді духово порожніють, морально підупадають, а національно переходять у небуття.

Великий грецький філософ Сократ, на нарікання Крітона, несправедливо засудженого на кару смерті, відповів так: «Батьківщина — більша за батька й матір. Яка б вона не була до нас несправедлива, треба зносити цю несправедливість...»

Декому з наших земляків теж видається, що Україна — його Батьківщина — несправедлива, бо скована кайданами окупантів не може нам дати тих матеріяльних благ, що їх дає нам чужина, та ще й вимагає від нас вірної синівської любови, праці й жертвовности. Серед таких людей зникає почуття готовости віддати «свое», хоч би його частинку, на користь, себто для вивольнення, його братів і сестер в Україні. Жертвовність для них — пусті фрази, без практичного вияву любови до свого народу і його ідеалів. А любов до великих ідеалів можна засвідчити лише чином, так як Христос, що прийшов на світ, терпів муки, прийняв розп'яття, щоб спасти людський рід, принести мир «людям доброї волі» і встановити на землі Божу Правду і Справедливість. У поневоленій Україні нема ні миру, ні волі, ні правди, ні справедливости. За ті найвищі Божі й людські вартості йде

Дам'ян ГОРНЯТКЕВИЧ

АПОСТОЛ ЛЮБОВИ

Світлій пам'яті Слуги Божого Андрея в 15-ті роковини його смерті

В Свят-Юрський катедрі лежить домовина,
Над нею звисає терновий вінець,
Зів'яла в китицях червона калина,
Васильок і м'ята і рути в'язець...

Перед тридцяти роками відбувся в Римі з'їзд українського греко-католицького Єпископату. На закінчення цього з'їзду тогочасний папа Пій XI прийняв на спеціальній аудієнції наших владик, на спогад якої зроблено пропам'ятну світлину. На ній бачимо папу, що сидить на престолі, праворуч від нього сидить секретар Конгрегації кардинал Сінчеро, а в його найближчому сусідстві — Митрополит Шептицький; поруч нього — єпископ Нярадій, а далі сидять і стоять обабіч тогочасні владики, більшість яких померла вже смертю ісповідників під большевицьким режимом. З-поміж нечисленних ще живучих є між ними архієпископ Кир Іван Бучко. Увагу глядача приковує на тій світлині постать Митрополита Шептицького. На його шляхетному, маєстатичному обличчі відбивається повага й велич. Але його погляд не спрямований у бік папи, він дивиться вниз, де перед папським престолом лежить простелений величезний килим, а на ньому зображений на весь ріст орел із розпростертими крилами, мабуть символ св. євангелиста Йоана. І коли дивимося на цю світлину, мимохіть насувається думка: «орел глядить на орла». В тому його погляді відчуваємо захоплення великого естета, але бачимо теж втілення всіх його духових прикмет. Бо дуже рідко виступають так сильно скристалізовані найвищі духові й фізичні вартості великої людини, як це було в Митрополита Шептицького.

Якщо б ми хотіли схарактеризувати Слугу Божого Андрея найпростішими, але й найскравішими словами, прийшлося б нам повторити тут короткий, але глибокий змістом вислів католиків Великої Британії, що підтримали беатифікаційну акцію нашого Великого Святця: геній добра. В тих двох словах містяться всі найбільші прикмети Кир Андрея. Та ми можемо доповнити їх ще двома іншими прикметами — він був не лише велетнем добра, а також велетнем безмежної любови й покори.

Коли якась людина перебирає відповідальне, експоноване становище, тоді, звичайно, виступає із своєю програмою. Таку декларацію проголосив і молодий, бо ледве 34-літній станиславівський єпископ Андрей Шептицький у своєму першому пастирському листі дня 4-го серпня 1899 р.

Він писав: «Від цієї хвилини я, з наказу Христа, маю бути не лише Вашим братом, але й Вашим пастирем. Вашим батьком; маю вже лише

го представники наших парохій і безчисленні маси вірних, починаючи від Кракова, через Ярослав, Перемишль, Городок аж до княжого Львова. Всюди вітали його промовами, обсыпали цвітами, а до його стіп схилялися навіть церковні прапори. При святоюрській брамі виголосив довшу промову посол д-р Володимир Загайкевич, закінчуючи ентузіастичним, але заслуженим акордом: «Увійди в храм свій, Владико, Ти славо наша, Ти гордощі наші!»

Митрополит був того дня героєм, тріумфатором, отож у його душі могла прозвеніти нотка самозвеличужання, самовдоволення. Та якже ж зареагував він на ці пеани? Він вийшов на казальницю в своїй катедрі й сказав оці слова: «Коли під час довгих місяців самоти приходила мені

ким в'язнем і помер на етапі заслання на далекий Схід, чим вповні заслужив собі на беатифікаційний процес.

Митрополит Андрей помер 1 листопада, у річницю Листопадового Чину, неначе для задокументування, що вмирає в роковини волі. Тому й не справляємо йому посмертних поминок, а відзначаємо його світлу пам'ять у день його небесного Заступника, Первозванного Андрея так, наче б він далі залишається живий між нами.

»Ти вмер? Та ні, ох ні, владико-благотворче,
Бо велетні, як Ти — не гинуть усеціло!
Що величчю було в Тобі мудре й творче,
Навіки житиме в нас не смертельним ділом...«

(Остап Грицай)

В. КУРИЛАС

СЛУЗІ БОЖОМУ КИР АНДРЕЄВІ

Et pius est patriae facta referre labori¹⁾.

Ovid. Trist. II, 392.

Ізбраний з грона славних княжих родів,
Величчям сповнений історії слов'ян,
Із темряви віків Ти виринув, як пан
Сердець мільйонів і Мойсей народів.

Ось він гряде: з Сінайської гори святим вогнем,
Із білим посохом в сніжній долоні,
Він передшествує сотисячній колоні
Нескорених, що йдуть в обіцяний Едем.

На чолах їх завзяті білі рожі.
На мури кремлівські тьмяні, ворожі,
Гримить сурма з святця рожевих уст:

»Народе, вір, я правдою клянусь,
Над попелища та руїни
Воскресне Церква й Україна!«

¹⁾ »Батьківщини повідать дії — побожний то труд«.

(Овідій, »Трістія», II, 392)

ному положенні. Для цього потрібно не тільки ворожнечі і політичного напруження між протиставленими державами чи бльоками, але, що головне, теж необхідної мілітарної готовості і рішучості хоча б одної сторони. А це останнє залежить не так від абсолютного позему озброєння, як ще більше від виразної і всебічної переваги над противником. Якщо в існуючому міжнародному укладі під тим оглядом котрась сторона більше готова до війни, то нею є совєтський блок.

Цілий розвиток подій після другої світової війни показує, що справа поневолених Москвою народів та їхньої визвольної боротьби не має в оцінці західних держав такої ваги, щоб могла децидуюче впливати на їхню політику супроти ССРСР, а тим менше на їхню поставу в питанні війни чи миру. Це саме стосується і до життєвих питань менших держав. Навіть загроза і наступ большевиків на важливі позиції західних великодержав не викликали у відповідь такої рішучої реакції, яка б поважно наближала офензивну війну Заходу. Вже було багато таких подій і ситуацій, які за тверезою оцінкою, вимагали мілітарного втручання західних держав в інтересі захисту світу, не тільки поневолених, але й вільних ще народів, від большевицької агресії. Згадати б, наприклад, широку повстанську боротьбу УПА-ОУН, польського збройного підпілля АК, підпілля балтійських країн — кульмінаційне насичення цієї боротьби в перших повоєнних роках, та далі — вигорювання збройних, партизанських дій при байдужості Заходу; далі — комуністична збройна агресія в Китаї і опанування його, а останньо угорська революція та здушення її совєтською армією при пасивності Заходу.

Цілий той розвиток приводить до висновку, що в сучасній міжнародній ситуації і при теперішньому стані західних держав визвольна боротьба поневолених народів не спроможна зрушити пасивності вільного світу такою мірою, щоб він став на шлях мілітарного втручання. За таких обставин нема підстав і не доцільно включати в плани визвольної боротьби можливість викликати війну революційними діями. Ця можливість могла б бути актуальною тільки в такій ситуації, коли протибольшевицький блок держав був би достатньо підготований, себто — готовий до війни.

В сучасному положенні питання виникнення війни визвольні рухи мусять трактувати як фактор від них незалежний, фактор, який лежить поза засягом їхніх можливостей і впливу, трудний до певного передбачення і обчислення. Тут треба підкреслити, що це стосується до виникнення війни, до її початку, а не до її розвитку і висліді, якщо вона вже почнеться.

Далі стоїть питання, яку вартість може мати війна між ССРСР і західними державами для визвольних змагань поневолених Москвою народів. Розгляд його треба розділити на дві частини: Перше — це значення самої воєнної ситуації для визвольної боротьби. Друге — що принесли б противники ССРСР поневоленим народам, яку мету відносно цих народів мала б їхня війна.

Війна між ССРСР та іншими державами напевно принесла б українському народові нові великі жертви в людях і, правдоподібно, теж великі спустошення країни. Не зважаючи на те, таку війну радо зустріли б не

революційно-визвольного руху, як це має місце тепер. Коли не можемо рахувати на справжніх союзників, то, принайменше, можна одержати зброю та інший технічний виряд, потрібний до боротьби, від ворогів спільного ворога. Але не можна виключати теж кращої можливості, що з розвитком війни у західному бльоці визріє таке політичне наставлення, яке дасть спільну платформу для протисовєтської війни третіх держав та для національно-визвольних революцій, а через те прийде до координації всіх протибольшевицьких фронтів одним стратегічним планом.

За найважливіші користі з війни для національно-визвольних змагань треба уважати ті обставини, які **облегшують** власну боротьбу поневолених Москвою народів. Передусім те, що війна зв'язує головну увагу і сили большевиків зовнішніми фронтами та унеможлиблює їм сконцентрувати свою енергію проти революційно-визвольних сил. Зокрема у застосуванні масового терору і репресій, які є засобом большевицького володіння, війна накидає вужчі межі, ніж мирний час. Під тим оглядом большевицька система має цілком протилежне становище, ніж держави, що придержуються якихось правових норм. У тих державах воєнний час виправдує, а то й вимагає більшого обмеження громадянських прав та гострішого трактування виконності обов'язків і норм, диктованих воєнними обставинами. Тому в державах з дійсним правопорядком внутрішня система під час війни є значно твердша, ніж у мирний час. Але большевицький режим засадничо не респектує жодних прав і свобод громадянина, не підчиняється жодним правовим нормам, хоч сам їх встановляє. Він трактує всі ділянки і всі справи внутрішнього життя опанованих ним країн цілком довільно, підпорядковуючи всіх і все своїм бажанням, своєму розумінню доцільності. Большевизм не потребує жодних виправдань для свого безправ'я, насильства, тотального терору і визиску, застосовує їх однаково як під час війни, так і під час миру. Власиво ціла внутрішня большевицька система є перманентною воєнною системою. Але війна з іншими державами примушує большевицький режим більше рахуватися з народом та з такими наслідками свого поступування, які шкодять його воєнним діям, підривають мілітарний потенціал.

Війна примушує режим покликати до армії великі маси людей, і він не може їх втримати під такою сильною індивідуальною контролею, як під час миру. Зокрема під час воєнних операцій і рухів військ політично-поліційна контрола воєцтва значно послаблюється. Психологічне наставлення загалу воєцтва у війні, особливо на фронті, робить його більше здібним і готовим до протирежимної дії та боротьби, ніж у нормальних підсовєтських умовах. Розвиток війни створює чимало ситуацій сприятливих для того, щоб воєцтво, замість захищати зненавиджений режим і систему, повернуло свою зброю проти них. Власне, ця зброя, яка під час війни дістається в руки великої маси воєцтва може бути великою небезпекою для большевиків, вона може стати зброєю протибольшевицької визвольної революції.

Це були б ті обставини, створювані воєнною ситуацією, які сприяють революційно-визвольній боротьбі, дають кращі можливості ширше розгорнути її та вести з поважним, успішним ефектом.

Крім певної кількості політиків, які розуміють і заступають наше становище, керівні й відповідальні політичні чинники в більшості послідовно тримаються погляду, що російську імперію треба залишити ненарушеною, «здемократизувавши» її самим усуненням комунізму. Треба враховувати, що така тенденція може бути генеральною лінією західного блоку теж у час війни.

Розвиток воєнних подій навряд чи змінить такі проросійські погляди. Навіть тоді, коли не буде жодних проявів протирежимних акцій москалів, речники цієї тактики не схочуть зректися своїх поглядів. Зрештою, така тактика розрахована не тільки на активну протирежимну боротьбу російського народу. На думку її речників, уже саме демобілізування запалу російського народу у війні проти Заходу та моральне підкошення успішності большевицької воєнної пропаганди дадуть поважну користь. А під тим оглядом важко ствердити, наскільки дана політика має фактичний вплив і наслідки на другому боці фронту. Тому політична лінія війни, підготована в довоєнний період і виразно застосована на початку війни, буде, правдоподібно, втримана і в дальшому розвитку війни. Про це подбають ті чинники, які мають вирішальний вплив на визначення політичної лінії. Причиняться до того чимало теж і російські еміграційні сили, які, не зважаючи на свої внутрішні розходження, на відтинку зовнішньо-політичному діють одностійно, намагаючись вплинути на Захід, щоб він виступав тільки проти комунізму, не порушуючи цілості російської імперії.

Під час війни згадані сили будуть намагатися різними засобами викликати враження, що тільки така політична лінія єдиноправильна, що тільки вона дає великі користі воєнним зусиллям Заходу. Знаємо з досвіду другої світової війни (Власовщина) та з сучасного російського підроблювання «протибольшевицької революційної дії» (НТС), що москалі і в таких справах виявляються досконалими фальшивниками і сьогодні мають в американців не менші успіхи, ніж колись у Гітлера.

Треба враховувати і те, що большевики будуть підсувати такі спрепаровані факти і відомості, які даватимуть поживу і аргументи московській акції на захист імперії. Ці відомості змірятимуть до того, щоб втримати відповідну, проросійську, лінію воєнної політики Заходу. Большевикам оплатиться малим коштом викликати у ворожому таборі дезорієнтацію у засадничій справі.

На внутрішньому фронті головною небезпекою для большевиків є національно-визвольна революція поневолених народів, а не російські антикомуністичні настрої. За воєнної ситуації советський режим застосує до москалів тактику неутралізування їх протирежимних настроїв з допомогою різних обіцянок та пом'ягшення комуністичної системи. Тож якщо йде про задоволення російських імперіялістичних настроїв і бажань, то большевики мають у цьому безконкурентну першість, усякі загравання їх противників на тій струні тільки скріплять їхні позиції. Для Москви найважливіше те, щоб убити клина між національно-визвольні сили поневолених народів і воєнні дії західного блоку. Бо з'єднання визвольних сил поневолених народів і воєнних сил вільних західних держав у

Під тим оглядом західні політики приділяють більше уваги російському протибольшевицькому потенціалові. Вони приписують велике значення всякому російському протикомуністичному чинникові, навіть при мінімальній його силі й активності. Їм особливо залежить на тому, щоб мати союзника всюди, а насамперед в осередку ворожого табору. І якщо є будь-які вигляди на те, що може постати російський протикомуністичний революційний фронт, то Захід намагається зробити все можливе, навіть ціною неросійських поневолених народів, щоб до цього довести.

На відношення західної політики до національно-визвольних рухів поневолених Москвою народів впливає, мабуть, і політична детермінація цих рухів. Беручи до уваги, що визвольні рухи пройняті непохитним рішенням боротися з большевизмом і кожним російським імперіалізмом за всяких умов, Захід розраховує на них як на сталий, незмінний фактор у загальному протибольшевицькому фронті і не боїться, що своєю політикою може втратити в них союзника.

Але такий розрахунок Заходу зовсім неетичний. Становище Заходу і його оцінка революційно-визвольних сил поневолених народів напевно мусіли б бути інакшими, якщо б ці сили могли вибирати між протибольшевицькою боротьбою та іншим шляхом до досягнення своєї мети. Тоді для політики західних держав, зокрема для воєнної, було б важливим питанням, як утримати, або зактивізувати національно-визвольні рухи у протибольшевицькому фронті. За сучасного міжнародного укладу та рішучої настанови національно-визвольних рухів **боротися за всяких умов** з комунізмом, це питання, як відкрита політична проблема, не існує. Коли поневолені народи ведуть свою визвольну боротьбу самостійно в найтруднішій ситуації, без підтримки Заходу, то тим більше можна рахувати на активність їх протибольшевицького фронту у сприятливіших обставинах — під час війни.

Не турбуючись вищенаведеним питанням, політика і стратегія західного блоку займається питанням іншим, а саме: як **втягнути у свої плани і використати для своїх цілей національно-визвольні рухи поневолених Москвою народів**. Звідти і причини намагань підпорядкувати національно-визвольні рухи політиці і стратегії Заходу в поборюванні комунізму. Визвольні рухи мали б, поперше, прийняти політичну платформу одного-єдиного протибольшевицького фронту, яку устійнює західний блок, та пристосувати до неї власну концепцію і політику. Подруге, їхня стратегія боротьби і революційної дії мала б керуватися такою генеральною настановою: служити здійснюванню стратегічних планів блоку західних великодержав у всіх фазах їхньої розгри з большевицьким блоком, — розгри політичної, а далі, якщо до цього прийде, теж розгри мілітарної. Власні рації національно-визвольних рухів, доцільність і успішність їхньої протибольшевицької боротьби мають для західних держав далеко менше значення ніж самі користи, які кожночасно має їхня політика і стратегія з дії визвольних рухів. Загальну протибольшевицьку боротьбу вони утотожнювали із своєю політикою.

Поскільки залучення російських антикомуністичних сил до протибольшевицької боротьби є одним із головних елементів західної концепції єдиного фронту, то й визвольні рухи поневолених народів мали б слу-

може завдати йому смертельний удар. Тому існування і дія тих сил є корисні, принаймні доти, доки йде світове змагання з більшовизмом;

6. Для Заходу немає небезпеки, що національно-визвольні рухи припинять свою протибільшовицьку дію в наслідок відсутності зовнішньої підтримки;

7. Можливість зміцнити ці рухи і їхню боротьбу лишається для західних держав відкритою і це питання вони можуть розв'язувати кожноразно, відповідно до тактичної доцільності, зокрема у випадку війни з СРСР. Це залежатиме від того, наскільки скріплення такого незалежного фронту з власною метою і дією буде, на їх думку, потрібне.

Оце і є заключний висновок, який, як виглядає, нормує ставлення західного блоку, зокрема США, до національно-визвольних самостійницьких змагань поневолених народів.

На цьому місці не розглядаємо доцільності політики і стратегії західного блоку у відношенні до підсоветських справ. Нам іде про з'ясування самого фактичного стану, його причин, а теж про питання, наскільки він має позначки тривкості та які є вигляди на його зміну. Підсумовуючи цей розгляд, приходимо до висновку, що головна концепція західного блоку розраховує і ставить на російську карту, а національно-визвольні рухи трактує як побічний чинник. Вона ж устійнена і на час війни. Наші аргументи про недоцільність цієї концепції та її шкідливі наслідки для протибільшовицької боротьби не мають впливу на наставлення західного блоку, не зважаючи на їх об'єктивну слушність. Детермінація національно-визвольних рухів щодо незмінності їхньої протибільшовицької боротьби не дозволяє висунути західним державам альтернативу: ставити на поневолені народи або на москалів. Примат протибільшовицького фронту та вимоги самостійної визвольної боротьби перед питанням взаємовідношення з Заходом не дає змоги тактично маневрувати, щоб добитися зміни в його наставленні.

Відповідаючи на головне питання, що принесла б війна поневоленим у СРСР народам, — треба прийняти як першу можливість таку: національно-визвольні змагання мусять проходити самостійно, без підтримки західного блоку. А з цього висновок, що в такій ситуації сама війна не принесла б Україні та іншим поневоленим Москвою народам самостійності. Підтримка західних держав для національно-визвольних рухів у цьому випадку обмежувалася б тільки технічним підсилюванням самої протибільшовицької боротьби, але без чинної прихильності до політичного змісту національно-самостійницьких змагань.

Однак розвиток війни може привести західній блок теж до цілковитої зміни своєї лінії. Затяжність дуже важкої війни з СРСР не дозволить західній стратегії легковажно ставитися до реальних і поважних протибільшовицьких сил та покладатися на проблематичні концепції і сумнівний фактор — російські антикомуністичні сили. Для нас найважливіше те, що воєнна ситуація створить догідніші умовини для розвитку нашої незалежної революційної боротьби та для творення таких фактів, які відповідають рації визвольної справи. А у війні реальні факти і діючі сили мають інше значення, ніж під час кабінетного планування. Війна

М. ВЕРЕС

Ворогам

Як громів з небесного етеру,
Як меча в караючій руці,
Ви завжди боялися Бандери
І не раз ви блідли на лиці.

Це ім'я вам жити не давало,
Ви на все в страсі своїм ішли,
Ви орла роками слідували
І Його таки підстерегли...

Не сурміть! Не бийте в барабани!
З нами Він — Великий Провідник,
Із шерог ви вирвали Степана,
Але з душ не вирвете повік!

Це ім'я карбоване безсмертям,
Це ім'я — свободи небозвід,
А ми всі рішучістю уперті,
Кожну мить готові у похід.

І підуть дивізії залізні
Проти зла, неволі і облуд,
Буде це остання ваша тризна
І Страшний тоді настане суд,

І стрясуть громи Великим Лугом,
І в огні ОУН-івських атак
Вас, як псів, недолюдки-катюги,
Ще сильніш охопить переляк,

Бо шугне в небесному етері
Сонмом лун від Сяну до Дінця
Це ім'я ославлене — БАНДЕРА,
Як тріумф звияжного кінця!

Листопад, 1959 р.

Лариса МУРОВИЧ

Відсвіт

Ми виростили між вогнів,
Що спалахом стрясає землю,
А кожен день до віч глядів
Незагасаючому кременю.

Михайло ПАВЛЮК

НАРОДНИЙ КАПІТАЛІЗМ

(Соціологічний нарис)

В останній час у пресі західного світу щораз частіше можна зустріти обговорювання проблем народного капіталізму. Заінтересування вільного світу цією важливою та цікавою темою пояснюються тим, що уряд Західної Німеччини має намір сприяти розвитку народного капіталізму законодавчим способом. Урядова партія Західної Німеччини (ЦДУ), лідером якої є Аденауер, а особливо міністер господарства, Ергерт, який у вільному світі вважається за талановитого економіста, під час виборів до німецького парламенту в 1957 році — висунули у свій програмі проєкт розбудови народного капіталізму¹).

Дещо пізніше консервативна партія у Великій Британії на своєму з'їзді восени 1958 р. теж ухвалила систематично й послідовно розбудовувати народний капіталізм²). Цей намір консерватистів у Великій Британії викликав жваву дискусію в пресі та в обидвох палатах парламенту. Включилась у цю дискусію й Москва. В одній із своїх промов Нікіта Хрущов «перестерігав» робітників Західної Німеччини, щоб вони, мовляв, не дали себе обдурити. Випустила Москва й спеціальну книгу, якою поборює дрібновласницькі ідеї та ідеї народного капіталізму. А нещодавно «Правда» спеціальною статтею накинута на всіх, хто промовує народний капіталізм і дрібновласницькі ідеї.

Тож виникає необхідність дати теоретичне обґрунтування народному капіталізму й та визначити йому місце серед інших соціологічних доктрин і напрямків. Але насамперед треба коротко зупинитися на характеристичній самій науці соціології, а особливо на основних напрямках її розвитку.

З усіх гуманітарних наук соціологія наймолодша. Як наука, визнана філософами, вона має приблизно 120 років свого розвитку. Та ще й досі не всі філософські течії визнають соціологію за науку. Так, напр., були поставились до неї німецькі філософи, а за ними й московські часів царату. В Росії соціологія, як окрема дисципліна, не викладалась навіть на університетах.

Основоположником соціології, як науки про суспільство, був найвидатніший французький філософ Огюст Конт. Він, будучи основоположником позитивної філософії, поборював метафізичний напрям у філософії.

Огюст Конт (1798-1857) написав низку філософських праць³), а між ними й основну — «Курс позитивної філософії». Над цією книгою пра-

¹) «Hamburg Anzeiger», 29. 1. 1957.

²) «The Daily Telegraph», London, 7 March 1959, 26 Feb. 1959; «The Sandy Times», London, 6 Feb. 1959.

³) Французькою транскрипцією Огюст Конт пишеться — August Comte. Інші його праці: «Система позитивної філософії» (1824), «Система позитивної політики» (1854) і «Катехизм позитивіста» (1852).

й вирішальному засобові для побудови соціалізму. На їх думку, вільним людям треба було лише зрозуміти необхідність перебудови суспільства на суспільство соціалістичне і вони можуть зробити, і напевно зроблять, цю перебудову, яка, без сумніву, принесе людству справедливий та удосконалений лад. Соціалісти-утопісти у своїх працях описували, як повинен виглядати їх соціалізм та які він мав би господарські форми. У соціалістів-утопістів була така велика певність у здібність вільної людини перебудувати суспільство на справедливих засадах, що І. Фур'є вже в першій своїй праці написав: «Кожного дня від такої-то до такої-то години він буде вдома і двері будуть відчинені. Він буде ждати багатіїв Франції, які приходитимуть до нього, щоб він допоміг побудувати справедливе соціалістичне суспільство». Але за ціле життя Фур'є ані один багатій Франції не прийшов до нього.

Роберт Овен звернувся листом до імператора Миколи I-го, сподіваючись, що наймогутніший на той час імператор допоможе йому в його намірах «перебудувати» суспільство на соціалістичне. Ці два приклади доводять, що соціалісти-утопісти не так цікавились глибоким вивченням діючих у сучасному їм суспільстві чинників, як уважали, що вже тоді можна було швидко «перебудувати» суспільство. В усякому разі вони зробили деякий поштовх у розвитку вивчення суспільства, а пізніше спричинились до оформлення «наукового соціалізму» Карла Маркса.

Всі концепції соціалістів-утопістів ґрунтувались на визнанні провідної ролі волі окремого індивідуума, а поступовання суспільства уявляли собі, як наслідок дії всіх тих різноманітних вольових потягнень окремих осіб, що складають суспільство. Такий погляд на роль особи в соціологічних процесах суспільства соціалісти-утопісти, без сумніву, успадкували по ідеях раціоналізму дореволюційних часів. Тим часом Велика французька революція породила новий погляд на роль особи в житті суспільства. Прийшла певна переоцінка цінностей. Наукова думка після французької революції прийшла до висновку, що ролі особи в політичному житті вільного суспільства, у розвитку економіки та правового законодавства — мінімальна.

Вже 1814 року вийшла знаменита праця Савіні «Про покликання нашого часу в законодавстві та науці права», в якій Савіні розвинув думку про органічні сили в розвитку права, а не лише сили формального законодавства, яке, на його думку, повністю залежить від цих органічних внутрішніх сил.

Так прийшло заперечення індивідуалістичного напрямку класичної політичної економії англійця Адама Сміта. В. Рошер, Бруно-Гільдебранд та Кніс доводили, що господарська діяльність суспільства виходить не з діяльності ідивіда, а господарства всього народу, частини якого тісно пов'язані не лише одна з одною, а з всією духовістю суспільства. Найяскравіший погляд на мізерність ролі окремої людини в розвитку суспільства чи політичних подій висловив у 1809 році француз Жозеф де Местр, заявляючи, «що в соціальній царині, де людина є присутньою та діючою, людина вважає, що вона є в дійсності спричинником усього, що діється. Насправді ж ролі людини в деякому розумінні є лопаткою каменяра, який уявляє себе архітектором».

Ми вже згадували, що Конт перший накреслив наукове поняття соціології, як окремої дисципліни. Він уважав, що в його час точні та природознавчі науки досягли такого рівня, що людство може розвивати науку про суспільство тими ж самими методами, що й точні й природознавчі науки. Соціологію він окреслив як науку про суспільство, яке розвивається природним, закономірним шляхом.

Щоправда, ще перед ним де Местр та Моль були висунули думку, що суспільство може дорівнювати організмові, який розвивається природним шляхом, і значення окремої людини абсолютно зникає. Але де Местр розумів суспільство як суспільство базоване виключно на матеріальному інтересі. Моль уважав, що суспільство може базуватися на будь-якому поважному чи довготривалому інтересі. Натомість Конт увів у поняття суспільства всі частини культурного життя людини, для яких він намагався знайти певну пов'язаність і узгоднення, як основу суспільства. Про еволюційний розвиток суспільства Конт пише так: «Справжній загальний дух динамічної соціології є в тому, що треба зрозуміти кожен з послідовних соціальних стадій, як необхідний наслідок попередньої (стадії) і як неunikнений рушій наступної, згідно з блискучою аксіомою великого Ляйбніца: «сучасне є вагітне будучиною». Тому наука (соціологія) в цьому відношенні має за мету відкрити постійні закони, які керують цією послідовністю і сукупність яких визначає основний хід розвитку людства»⁴).

Про ролі людини в організмі суспільства Конт висловлюється так само зневажливо, як і Жозеф де Местр, що порівнював окрему людину з лопаткою каменяря, який уявив себе за архітекта. Конт пише: «В статичному відношенні, як і з погляду динаміки (в суспільстві) людина, властиво кажучи, по суті є чиста абстракція; існує насправді тільки людство, особливо в царинах інтелектуальній і моральній»⁵).

Багато послідовників Конта продовжували розробляти його соціологічне вчення, зосереджуючись на якомусь окремому питанні, яке було вже відмічене самим Контом. Усі його послідовники були переконані в закономірній еволюції суспільства, в узгодженні всіх соціальних явищ та в суворому підпорядкуванні індивіда у відношенні до суспільства. Швидко виявилось, яку колосальну кількість різноманітного матеріалу треба зібрати, щоб науково визначити факти, класифікувати їх та пробувати знайти причинно-функціональну залежність між ними. Розвиток статистики давав щодалі більше фактів до соціологічного дослідження. Тому й не дивно, що соціологічне дослідження розпоршилось на багато вужчих спеціальних галузів цієї науки, що й не суперечило методології Конта, а тільки свідчило про необхідність проробити колосального обсягу працю раніше, ніж можна буде давати більш загальні наукові висновки на основі всіх матеріалів статистики.

Вже в 1869 році Кетле своїм ученням про соціальну фізику підтверджував певну ефективність методи Конта, досліджуючи статистичні дані злочинності⁶).

Та Конт є основоположником не лише позитивної методи в дослідженні суспільства, він перший вказав на історико-порівняльну методу, суть

4) А. Comte: «Cours philosophie positive», Paris, 1908, стор. 192.

5) Там же, стор. 417.

6) Кетле: «Physique Sociale», 1869.

Як відомо, марксизм набрав великого впливу і тепер до 900 мільйонів людей під диктатурою, навіть не пролетаріату чи партії, а окремих осіб та їх режимного апарату, бере участь у велетенському експерименті «побудови соціалізму й комунізму». Це пояснюється, звичайно, не науковістю вчення Маркса, а схильністю малокультурних мас до спроб вирішити соціальні проблеми якнайскоріше і найрадикальніше. Як правило, ці малокультурні маси досить швидко переконуються в обманливості вчення Маркса, але спритні диктатори і за цей короткий час встигають організувати апарат насильства і, винищуючи мільйони тих, що їм повірили, далі проводять експерименти. Досвід показав, що для комуністичних диктаторів з усього вчення Маркса найбільше користи приносить твердження про необхідність диктатури. Але марксизм імпонує своєю конкретністю тактики й динамічністю не лише малокультурним масам, у наш час часто навіть багато інтелектуалів високої марки стають прихильниками марксизму або частково поділяють його погляди, а тому й беруть і на себе відповідальність за всі нелюдські злочини течії марксизму-комунізму.

Може видаватися, що факт поширення поглядів Маркса є доказом неправильності вчення Конта про еволюційний розвиток суспільства. Це було б вірним, якщо б комуністи не встановляли марксизму нелюдським терором. Конт у своєму вченні виходив з аналізу вільного розвитку суспільства, а не з аналізу суспільства рабів чи кріпаків. Відомо, що за кріпацтва й рабства погоничі рабів можуть проводити всілякі експерименти.

Критика марксизму почалася зараз по ознайомленні соціологів із суттю соціологічного вчення Маркса. Критики, між іншим, дуже влучно передбачали, якого вигляду прибере соціалістичне чи комуністичне суспільство, ідеалізоване Марксом. Те, що ми бачимо в СРСР тепер, майже кожний з них уже тоді передбачав.

Але не можна сказати, що соціологам контовського напрямку щастило істотно знизити вплив марксизму. Еволюційні процеси у вільному суспільстві проходять не так швидко, їх поступові зміни не одразу стають видні, тому й важко робити на їх основі висновок про напрямки поступу суспільства. Щойно в кінці XIX-го століття критики Маркса змогли фактами доказати, що передбачена Марксом повна концентрація капіталу в руках невеликої кількості капіталістів у вільному світі істотно відхиляється від його теорії. Поруч з зростанням капіталу міцнішає не лише капіталіст, а й дрібна буржуазія. Такий закид Марксовій теорії зробив французький економіст Шарль Жід уже на початку цього сторіччя. Але цього факту було замало, щоб підірвати теорію марксизму. Потрібні ще були докази, що в соціальному положенні робітників заходять зміни на краще, що робітництво буде збагачуватись, що буде зростати його добробут, а не, як твердив Маркс, робітництво буде щораз більше пролетаризуватись та ожебрачуватись. А тим часом прихід до влади в Московській імперії комуністів ще підсилив вплив марксизму. Навіть і шалений терор московських комуністів, хоч і поділив світ на дві частини — вільну і тоталітарну, все ж таки (наслідком низки поми-

них партій Європи. Основною темою з'їзду було питання, який соціально-економічний устрій мав би утворитися та якому устрою мали б ліберали дати підтримку, якщо б советська влада провалилася внаслідок зовнішньої поразки чи всенародної революції. Але з'їзд не спромігся зайняти в цьому питанні чіткої позиції. Присутні на з'їзді, як гості, українські представники — проф. В. В. Дубровський та Світозар Драгоманів роздали учасникам з'їзду брошуру автора цієї статті, в перекладі на німецьку мову, «Економічна програма дрібних власників» («Програма економічної політики в період майбутнього визволення та скріплення Української держави»). В програмі пропонувалось провести в життя співвласність робітників великих заводів шляхом безкоштовної видачі робітникам акцій заводів у розмірі трирічного фонду заробітної платні. Цебто пропонувалась співвласність робітників з державою, як початок для розвитку народного капіталізму за теперішньою термінологією. Присутні на з'їзді з цікавістю читали програму, але, звичайно, на обговорення її не поставлено. А виглядало б, що лібералам, політична діяльність яких базована на контовській тезі еволюції суспільства, слід було б мати глибше знання підсовєтських мас та своїх власних, і не пасти задніх та мало що не плентатись за марксизмом.

Після агресії Москви в Кореї майже всі більші держави Заходу почали систематично вивчати СССР у спеціальних, більших чи менших інституціях, що й дало позитивні наслідки, зокрема в таких державах як Західня Німеччина, Австрія та Скандинавські. Загальне ближче ознайомлення із соціалізмом в Московській імперії так вплинуло на маси, що навіть марксист-демократи були примушені викинути із своїх програм найосновніші пункти. Соціалісти Швеції і Норвегії навіть і не пробували запроваджувати націоналізацію та пов'язане з нею державне плянування господарства. Три роки тому соціалісти Західньої Німеччини відмовились від принципу плянування господарства, а в минулому році відмовились і від принципу націоналізації⁹⁾. Можливо, що й соціалісти Англії теж відмовляться від націоналізації головних галузів промисловости.

До цього заламання демократичного марксизму на Заході спричинились також бюрократизм та збитки в націоналізованій промисловості там, де в Європі така націоналізація була проведена. Крім того поширення ідей народного капіталізму остаточно примусило марксистів-демократів ґрунтовно ревізувати свої програми. Коли марксист-демократи відмовляються від націоналізації та плянового господарства, вони, логічно, повинні перетворитись у якісь радикальні течії, бо в їх програмах уже не буде основ демократичного марксизму. Найближче майбутнє покаже, без сумніву, як далеко піде ідеологічний наступ європейських марксистів-демократів. Але саме майбутнє для марксистів аж ніяк не рожеве, бо ідеї народного капіталізму стали поширюватись немалими темпами.

(Закінчення в наступному числі)

⁹⁾ »The Daily Telegraph«, 16 Nov. 1959, p. 20.

Павло ШТЕПА

ТИ ПЕРЕМІГ, ГАЛІЛЕЯНИНЕ!

(Вінок на могилу незламного Степана і його переможних Попередників)

(Не легенда)

Воскресають лише там,
де є могили.

Ф. Ніцше

I

Давно, дуже давно — сотки тисяч років тому, — посунулися з півночі Європи на південь велетенські гори вічної криги — льодовик. Люди, що жили тоді на Дніпрі та на північному березі Чорного моря, тікали від холоду і голоду — що їх ніс той льодовик — далі на південь: на південне узбережжя Чорного моря і на східне узбережжя Середземного. Там вони розмножилися і створився великий нарід.

Багатюща тамошня земля і природа дали тому народові змогу і час думати не лише про щоденне земне життя, а теж і про вічне, позаземне. І з того народу вийшли мудреці, астрономи, філософи, священики, поети. Вони почали шукати Причину Причин всього живого життя на землі, і знайшли Сотворителя Всесвіту. Так, там — на південному узбережжі Чорного і на східному узбережжі Середземного морів — зародилася, розвинулася і пишним квітом розквітла цивілізація і культура людства, релігія і віра в існування Найвищого Божества.

Той нарід заклав там основи релігійного світогляду, філософії, астрономії, медицини, математики, поезії, письменства. Він винайшов азбуку і записав все те на глиняних табличках, на кам'яних плитах, на папірусах. Він побудував великої краси храми, великі торговельні міста; винайшов корабель, розвинув мореплавство, торгівлю. Кораблі того народу, його купці, розносили культуру і цивілізацію на всі узбережжя Середземного і Чорного морів.

Не всі люди північного узбережжя Чорного моря втекли на південне узбережжя. Половина їх залишилася на північному узбережжі, і розмножилася на великий скотарсько-рільничий, торговельний, багатий нарід, який також розбудував свою власну культуру і також плавав своїми кораблями та торгував з своїми колишніми земляками на протилежних берегах тих морів. Зв'язок між цими двома галузями того самого народу не переривався протягом довгих тисячоліть.

Та пізніше — кілька сот років пізніше — на ті землі, що їх заселювала південна галузь — на землі узбережжя Середземного моря — прийшли зі Сходу бідні, напівдикі пастухи-кочовики. Використовуючи сварки серед провідної верстви тубільців, ті пастухи хитрощами, обманом, підкупством захопили в свої руки владу; поневолили споконвічних тубільців тої землі, і створили там свою державу. Поневоливши тубільців,

бів підбитих народів приносили Римові гори золота, хліба, вина. Десятки і сотки філософів, мистців, письменників з підбитих народів — народів культурніших за Рим — творили для римлян їхню культуру, мову, релігію, мистецтво, науку. Створилася Римська імперія і римська культура. Світ скорився Римові. Скорився фізично і духово. Устала боротьба. Прийшов мир. Мир упорядкований Вічним Римом. Вічний мир. Його творці, горді римляни, заслужили на славу і нагороду. Римляни бенкетували. Бенкетували і засліплені блиском своїх золотих скарбів — не бачили блиску вогню в очах поневолених народів. Бенкетували і, заглушені брязкотом мечів своїх залізних легіонів — не чули підземного гуку римської землі.

— Panem et circenses! Хліба і розваг!!! — ревіла римська юрба.

Колізей, виходять на арену десятки, сотки старих, молодих людей: старі, мужі, юнаки, жінки, дівчата, діти. Взявшись за руки, ідуть з піднесеними до неба очима і співають: »Христос Воскрес! Слава Йому, Цареві Небесному!«

Падають залізні грати. Вибігають на арену голодні, роздратовані леви. Кидаються на співаючих, вбивають їх, жеруть їх.

Обнявшись і звернувши очі до неба, співають далі: »Христос Воскрес; падають роздерті хижакками, і, вмираючи, співають: »Слава Синові Божому«.

Реве задоволена римська юрба. Але не так вже голосно, як спочатку. І в тому реві чути непевність, тривогу, страх.

— Цезарю! Людина, що зве себе апостолом Сина Божого, збирає людей; проповіді нову віру; зневажає наших богів. Що маємо робити?

— Вбити його і тих людей.

— Вбили, Цезарю, але на їх місце приходять нові сотки їх.

— Вбити й ті сотки.

— Вбили, Цезарю, але на їх місце приходять нові — тисячі, мільйони.

— Цезарю, вже твоя власна дружина християнка.

— Моя дружина?!.. Значить і діти?

— Ти переміг, Галілеянинне!

— Наказую знищити статуї богів римських. Проголошую християнство релігією Риму.

— О, Ти воскрес, Галілеянинне!

II

Понад Дніпром і на північних узбережжях Чорного моря жив великий, культурний, багатий, вільний народ. Нарід вільних рільників-воїв. Мав свою столицю на Дніпрових горах.

Дев'ятнадцять сот років тому приплив Дніпром до тої столиці »чужинець« з південного узбережжя Чорного моря. Він був першим учнем Великого Учителя Нової Віри. Учень — на ім'я Андрій Первозваний.

більше забували стародавню славу, стародавню велич і красу своєї Землі, мову свою. Щораз менше згадували предків великих своїх; щораз частіше забували ходити на могили їх набратися сили духової. І щораз більше слухали намови облудні зайдів північних. Щораз більше схилялись до віри їх, і щораз більше ті правнуки погані старих воїв Сина Божого — зраджували Його. І засліплені, обдурені оманю Сатануїльської обіцянки щастя на землі цій, ішли на Північ до землі Сатануїла розбудовувати силу її. І вони — Богом покарані безумством, сліпотою-глухотою правнуки маленькі прадідів великих — розбудовували ту — Богом викляту — землю Московську.

А в землі Московській з'явилися великі жреці Сатануїлової віри. І написали вони книгу велику заповітів і наказів Сатануїлових. І в книзі тій проголосили вони столицю свою Третім Римом; проголосили наказ бога свого — іти і покоряти народи владі Сатануїла; навертати народи всі на віру його. На віру Великого Володар'я всіх земель і народів — на віру Третього Риму; на віру Його Сатануїльської Величності — Великого Хама Івана.

І пішов Великий Хам Іван війною на підбій світу. І насамперед впали орди його на Землю св. Софії — на Столицю Дніпрову, що її поблагословив був тисячу років тому перший Апостол Сина Божого. Вдарила насамперед Московська орда на Лицарів Святої Правди, на тих Поборників Святої Волі на Землі. Не встоялися вони проти орди величезної і всі полягли смертю праведників святих.

І забрав собі Великий Хам Іван всю землю Київську. І закував у кайдани нащадків Лицарів Сина Божого. Овернуv у рабів старих, мужів, молодих, юнаків, жінок, дівчат, дітей, немовлят і тих ще ненароджених. І віддав їх на поталу слугам своїм вірним — потворам-нелюдам за службу вірною йому. І погнали ті потвори, без душі і серця, рабів своїх на працю каторжну під землю в краї далекі крижані, де сонця нема, де ніч вічна, де копають золото з ям без дна глибоких, де караються поборники святі святої волі. І катували ті потвори рабів своїх, і знущалися з віри їхньої, і з мови їхньої, і відривали немовлят від грудей материнських, і морили голодом, і мертили холодом, і реготалися із сліз дитячих, із благань дівчат невинних. Застогнала з болю великого Земля-Мати.

А в кайдани заковані, катовані раби Землі першого Апостола Христового плакали-ридали; в гріхах прадідів, дідів і батьків їх каюлися. Каюлися і молили-благали Пресвяту Заступницю Землі Київської, щоб випросила Вона ласки у Сина Свого; щоб змилосердився Він; щоб протистав їм гріхи тяжкі предків їх; щоб післяв на Землю Київську апостола Свого — апостола рідного їм — Андрія Первозваного.

Слухайте! Чи чуєте спів Кобзаря? — шептали раби Московської імперії. Слухайте!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої діти,
В Україну ідіть, діти.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве.

Та не перелякалися духові нащадки Великого Кобзаря. Мало їх було. Дуже мало — маленька горстка. Але ця горстка підхопила прапор синьожовтий; піднесла високо Тризуб з Хрестом — Тризуб імператорів Дніпрової Землі. Пішли вони до св. Софії, і впали на коліна, і просили Пресвяту Матір Сина Божого благословити їх на подвиг тяжкий і великий. Ласкаво усміхнулася Мати Землі Української, і покрила своїх Лицарів святим Покровом своїм. І увійшов у їхні душі, в їхні серця і кров Великий Дух. Дух — Віри-Волі-Боротьби. Радісно усміхнувся св. Архангел Михайло в небі, і зійшов до Лицарів своїх, і повів їх в бій великий; в бій проти визнавців віри московської Сатануїлової.

Великий, страшний бій був той. Орди сатануїловські великими хмарами сунули з усіх чотирьох сторін: з півночі, з півдня, з заходу і з сходу. Тисячі-тисячів їх проти горстки Лицарів Сина Божого. Стікали кров'ю ті безумці. Прибігали до них земляки їхні перелякані, і намовляли їх схилити прапор синьожовтий перед непереможними силами Сатануїла.

Та, Великий Дух був з тими Лицарями Святої Волі. Стікали кров'ю вони, але прапору синьожовтого не схилили. Навпаки, ще вище його піднесли; ще твердіше тримали в утомлених руках Тризуб з Хрестом. Всі вони полягли на полі бою безсмертною смертю Героїв. А діти їх підхопили кулями продіравлений, святою їхньою кров'ю скривавлений, прапор синьожовтий і Тризуб Золотий, і сховали їх в могили батьків своїх великих в Холодному Ярі.

І повів з Холодного Яру по всій Україні Великий Дух. Збудив він оспалих, відкрив їм очі і вуха, просвітив розум їх, запалив душі їх великим вогнем негасимим ненависти до визнавців віри московської. І запалала вся Україна огнем великим негасимим. І переляканий Великий Хам Іван наказав своїй орді знищити Великий Дух.

Розлялося по всій Землі Андрія Первозваного море крові і сліз. Упилася московська орда кров'ю людською; обжерлася трупами немовлят невинних; скупалася в морі сліз матерів скатованих. Здрігнулася з жаху Земля свята. Почорніло в муках Небо. Гори трупів зупинили хмари небесні. Запанував Великий Хам Іван на Землі Апостола Сина Божого. Запанував, але Огонь Великий розгорявся ще вище, все ширше, ще страшніше, і дим з трупів невинних палених почав душити, виїдати очі Великого Хама Івана. Перелякався він. Не знав що робити. Не знав, звідки йде сила Великого Духу. Та прийшов із Землі далекої евфратський мудрець — нащадок первосвященника Каяфи. Він бачив вже такий огонь у своїй Землі, і знав звідкіля йде його сила. І він сказав ту тайну Великому Хамові Іванові.

Зрозумів Великий Хам Іван. Спалив св. Софію; поламав її Хрест Золотий, що випромінював високо і далеко світло Любові-Волі довгі століття. Порубав, спалив Великий Хам Іван Престіл Божий св. Софії. Подер собі на онучі ризи церковні; спалив святі книги Заповітів Сина Божого. Заплював своєю блекотою ікони святі тисячолітні. Привів до св. Софії блудниць, і блудили там, і пили там, і танцювали там, і реготалися там, і співали пісень сороміцьких визнавці московського бога Сатануїла.

Реготав Сатануїл. Реготав Великий Хам Іван. Таємничо усміхався нащадок Каяфи.

— Чим провинив цей Тарас?

— Він хвалить Теслю з Назарету; він ганить нашу нову віру поступову; він закликає кари небесні на голови наші; він — ворог Третього і Четвертого Риму; він хоче зруйнувати їх; він хоче наш лад поступовий повалити, а назадницький лад Теслі запровадити. Він хвалить Теслю; він хоче Його на царя нашого.

— Чи правда це, сину Київський?

— Так, це правда.

Розп'яли.

Колізей Четвертого Риму. На арену виходять усміхнені люди: старі, мужі, молоді, жінки, дівчата, юнаки, діти. Зв'язані дротом, ідуть, піднісши гордо голови і радісно співають: »Христос Воскрес! Воскресне Україна!« Це — діти Богданові, Тарасові, Симонові, Євгенові, Степанові, діти 500 Безсмертних з Кінгірі. Правнуки Мазепинські.

Падають залізні ґрати. Вибігають на арену роздратовані, зизоокі, північні гієни. Сотки їх, тисячі. Виють, кидаються на зв'язаних людей, кусають, шматують тіла їх, жеруть і виють свій московський гимн. А зв'язані люди ногами б'ють їх, топчуть, женуть, і ще голосніше співають: »Воскресне Україна! Слава Синові Божему«.

Реве задоволена юрба Четвертого Риму. Але вже не так голосно, як спочатку. Вже видно на обличчях багатьох глядачів сумнів, тривогу, страх.

— О, Великий Хаме Іване! Змилосердися, не карай за новину злу.

— Кажіть, сенедріонці Четвертого Риму.

— Розкрились Дніпрові могили.

— Ну й що?

— Воскресли тіні нами виклятих Богданів, Тарасів, Симонів, Євгенів, Степанів.

— То що ж? Злякались ви тіней?

— Коли ж живі вони, й ведуть народ Дніпровий хмарою на нас.

— А де ж орда могутня моя?

— Нема її, Великий Хаме: по норах мишачих порозбігались і там у жаху тремтять.

— А де ж жреці наші. Чом не йдуть і не обдурять знову безумних тих овець?

— Ходили, Великий Хаме, і повбивали всіх новітні їх Богдани.

— А де ж слуги вірні мої з їх племені паскудного? Чом не угамують, як колись, своїх овець дурних?

— Вбили й їх новітні Симони, Великий Хаме.

— Чому ж не повбиваєте Богданів-Симонів отих?

— Вбили, Великий Хаме, але прийшли Євгени-Степани.

— Та звідки же виходить та зараза клята?

— З могил, Великий Хаме! З старих, нових і найновіших. Ідуть зі всіх сторін: із півночі і півдня, із сходу й заходу. Із крижаних країв, з пустель піскових, з повітря, з води і землі... Мільйони-мільйони їх.

світлом неземним, а над св. Софією Леґіон Ангелів і співав Славу Всевишньому, Сотворителеві всього Видимого і Невидимого, і Синові Його, Спасителеві Людства.

І побачило те Військо Лицарів Святих Сина Божого, що сходив із неба і почуло Велику Мову Його: »Любі Лицарі Мої і весь народе український! За вірність твою Мені, за муки дітей твоїх, за сльози матерів твоїх, за кров лицарів твоїх проляту за Мене, за Голготу твою національну, простив Отець Мій всі гріхи предків твоїх і твої. А я пригадую тобі, Народе Український, Наказ Великий Отця Мого — наказ не спочивати, а йти і розносити по всьому світі — як розносив ти і століттями раніш — Закони Бога Єдиного, Вседержителя Неба і Землі; йти і розносити в усьому світі і Мою Науку Великої Любови й Волі. І буде віднині повіки Благодать Божа на землі твоїй, Народе Український«...

І впало на коліна те Військо Велике Лицарів Святих і весь Народ Український, і разом з ангелами над св. Софією заспівали могутнє ХРИСТОС ВОСКРЕС.

А землею розлогою Українською і далеко поза її межами ходила, землі не торкаючись, Мати Сина Божого і благословила, і Покровом своїм святим покривала людям незнані могили українських Лицарів Сина Її — могили Синів і Дочок України, що смертю безсмертною полягли за Сина Її.

І запанувала в усьому світі Любов поміж людьми.

Б. КУРИЛАС

ПАРИЗЬКИЙ СОБОР

На тлі зірками всіяного небосхилу
Собору чертиться гігантський силует, —
Люблю стрільчастість веж, найжений хребет,
І грифів кам'яних порослу мохом брилу.

Мов у казковий світ, оцей стрільчастий ліс
Веде мене у чар куншттовних орнаментів,
Говорить нам про зміст євангельських моментів,
Та про залізний хід історії коліс.

Тож слава вам і честь, гранітні письмена!
Списали вас віки, і не одна сльоза
На фоліантах плит сіяє, мов алмаз.

Карткують всі віки химерні арабески;
Милуємось завжди на ці розетки й фрески,
І кожна мить розбуджує новий екстаз.

М. Л-ко

СТАРОГРЕЦЬКІ МІТИ

(СПРОБА ПЕРЕКАЗУ)

Античні міти є релігійними переказами, але вони віддзеркалюють не тільки старогрецькі (та староримські) вірування, а теж і їхній світогляд і всю їхню духовість. Вони стали першоджерелом, з якого пишно розвинулася й розквітла антична скульптура, музика, поезія, ораторське мистецтво, виховні ідеали, філософія, — отже все, що входить у поняття античної культури. І ця культура є колискою сучасної європейської культури.

Після падіння Римської імперії в VI-му стол., в Європі настала тисячолітня суворя й мрячна доба Середньовіччя з його обскурантизмом, схоластичною наукою, алхімічними шуканнями, занепадом літератури й мистецтва. І лише в XVI-му стол. починається буйна доба Відродження — пробуджується наука, розцвітає література, гуманізм ставить перед людськістю широкі проблеми й перспективи. І по всіх ділянках людського поступу — в літературі, політиці, наукових шуканнях тощо, — чільні особистості звертаються до античних зразків, студіюють їх і наслідують їх. Вивчення античної спадщини, починаючи з мітології, стає передумовою освіти, а знання її — ознакою освіченої людини.

З розвитком технічних наук класична наука перестає бути необхідною для широких мас, але й тепер не можна уявити собі всебічної освіти без знайомства з античною культурою і її мітами.

Всі культурні народи Європи належно оцінюють це і на кожній мові знайдемо різносторонні наукові дослідження античної старовини і, зокрема, повне видання античних мітів.

На українській мові, в наслідок нашої бездержавности, такого видання нема, і це спонукало автора взятися за нижчеподану працю — подати грецьку мітологію українською мовою. А щоб зацікавити нею якнайширші кола читачів і, в першу чергу, молодь гімназійного віку, мітам надано форму новель. У них, не відбігаючи від точно мітологічних даних, для оживлення матеріалу і наближення його до читача, додано необхідні, не міняючи мітологічного тла, діалоги. В новелі »Дедал та Ікар« зроблено спробу психологічно обґрунтувати злочин Дедала — вбивство ним його геніального небожа. В новелі про Персея дещо в казковий спосіб подано вправи Гермесової палички та додано опис лісової хатки, в якій Гермес учив Персея літати та рубати опудало Медузи, — отже застосовано деякі методи, які всесвітньо вважаються за відповідні та які не зменшують історичної вартости будь-якого белетристичного твору з історичною тематикою.

Редакція

Титани повстали за батька Кроноса, за свою долю, за долю людей, — і розпочали страшний бій з богами. Громи били, блискавиці краяли повітря і роздирали матірнє лоно Землі, гори тріскали і розсипались на порох, ліси палали, моря випаровували і гарячими зливами вертались на Землю, а бій тривав і тривав. Десять років тягнувся він і, нарешті, боги перемогли.

Може і не впали б титани, може і захистили б вони батька Кроноса, якби були всі одноставно стали. Та не були вони з'єднані. Знайшлися серед них такі, що стали на боці нового володаря; поміж ними був Прометей, наймудріший з титанів, що хитрістю і розумом не раз мірявся з самим Зевесом.

Він добре зрозумів Зевесову тиранічну вдачу, але спостеріг і його мудрість і тому не вірив у перемогу титанів, перемогу сили над розумом. Бажаючи врятувати титанів від знищення, він радив їм добровільно підкоритись Зевесові, але титани з гордістю відкинули його пораду.

Найбільше ж заважили на Прометесовому рішенні думки про майбутню долю людей. Він мав до цих слабих і немудрих істот якусь дивну прив'язаність. Як правдивий брат, любив він їхню щирість і чесність, одвертість і простодушність; любив навіть їхню слабкість і немічність. Серце йому стискалося, коли згадував, яку злобу на них має Зевес, як він хоче притиснути їх і обездолити. І щоб стати людям міцною опорою і захистом, щоб зберегти свій вплив на Зевеса, він став відразу на його боці. І в своїй перемозі новий володар багато чого мав завдячувати Прометесві за різні його поради. І коли скінчився десятирічний бій з титанами, Зевес, за Прометесовою ж порадою, скинув у Тартар батька Кроноса, а з ним і титанів, закованих у важкі, нерозривні кайдани. І тут, Кронос, падаючи, прокляв Зевеса і прирік йому свою долю. Так Зевес став володарем світу.

ЯК ПРОМЕТЕЙ ОДУРИВ ЗЕВЕСА

Швидко після своєї перемоги Зевес став заводити нові порядки серед людей. Він викликав їх на Олімп, щоб у присутності богів встановити, які жертви мають люди приносити богам.

В призначений час з'явилися всі боги, а замість людей прийшов, як їхній представник, Прометей. І Зевес доручив йому забити вола і розділити його на дві частини: одну — богам, другу — людям. Прометей вирішив обдурити Зевеса. На одну купу зложив він голі кістки, прикривши їх вовлими лоєм, а на другу — все м'ясо і внутрішні, закутавши їх шкурою. Зверху на другу купу він поклав ще кілька смердючих кишок.

«Небесний володарю!» — звернувся він до Зевеса, — «вибери з цих куп ту, яка тобі до вподоби!»

— А чому ти, друже, так не рівно розподілив вола? — спитав Зевес.

«Щоб ти, всемогутній, взяв те, що тобі належить!» — відповів хитрун.

Зевес вибрав купу, вкриту лоєм. А що під лоєм були самі кістки, то з того часу люди мали приносити в жертву богам тільки кістки забитих тварин. Виграли вони на цьому, але Зевес розгнівався і вирішив тяжко помститися на них і покарати Прометея.

Та як уже пішли вони геть, тоді розірвав він свою мовчанку і потоки скарг залунали з його уст. Такий біль, така ганьба! За що? За добре діло, за те, що братів людей, дітей однієї Матері-Землі, врятував від лихої долі!

Скелі відбивали ті скарги луною, а море розносило їх на хвилях в найдальші закутки Землі. А на самому краю світу жив титан Океанос. У страшній битві богів з титанами він був виступив на боці Зевеса, а той, після перемоги, віддячив йому засланням на край світу.

Спочатку почув Океанос дзвінку лулу Гефестового молотка, а потім тяжкі Прометесві скарги. На крилах вітру прилинув він з дочками, красунями Океанідами, до Кавказьких гір — і вони стали умовляти Прометея, аби скорився Зевесові і просив помилювання. Океанос навіть пропонував, що піде до Зевеса посередником. (Старий титан приходився Прометесві вуйком і тестем, а гарні Океаніди — кузинками і сестрами його дружини).

Та Прометей відкинув їхні поради і просьби. — »Ще може Зевес попросить мене, а не я його!« — гордо відповів він. — »Бо від матері моєї я один знаю, в якому подружжі має народитися в нього той син, що скине його з небесного трону, так як він скинув батька Кроноса!«

Пішов ні з чим Океанос, але Зевес чув з неба ту розмову і затривожився. Він послав Гермеса вивідати в Прометея небезпечну тасмницю, а як не скаже, загрозити ще тяжчими муками. Розтрощить Зевес ту скелю, до якої Прометей прикутий, і разом з її уламками кине його в Тартар. Там, у непроглядній темряві, буде він лежати, розчавлений камінням, але живий і самотній, та відчуватиме нестерпний біль розтрощеного тіла. А по тисячі років знову підніме його Зевес разом із його скелею і висітиме він прикутий, як давніше, і орел прилітатиме до нього і буде роздирати його тіло і жерти в живого печінку. І ця друга мука буде вже довічною. Хіба хтось інший, безсмертний, як Прометей, схотів би добровільно йти за нього в Тартар.

Тверде серце мав Прометей: не злякався він погроз і тільки презирливо на них усміхнувся. І в туж мить Зевес метнув з неба блискавиці. Грім розколов повітря, задрижала і стогоном відізвалась земля, заревів океан і під свист бурі, сичання блискавок і гуркіт грому рунув Прометей з уламками скелі в царство вічного мороку і смерти — в підземелля Тартару. І тут мусів витерпіти всю кару, обіцяну йому жорстоким богом.

По тисячі роках підняв його Зевес з Тартару знову на скелі Кавказу. І тут, що третій день, став прилітати до нього могутній орел. Сталевими пазурами роздирав він Прометесві тіло і цілий день клював живу печінку. Надвечір відлітав, а за ніч і два дні печінка відростала і рана гоїлась, щоб на третій день міг орел знову шматувати тіло і розкльовувати печінку. І кров, стікаючи краплями, утворила під скелею болото, що під промінням сонця страшно смерділо. І цю муку терпів Прометей ще тисячу років.

І вже наближався час, коли мало статися нещасливе для Зевеса одруження. Побачивши твердість Прометея, злякався бог, що скараний титан витерпить всі муки, а тасмниці не відкриє, — і пустився на нові шляхи.

вовижних комах. І тоді Зевес звелів Гермесові відвести Пандору до людей і разом занести їй на посаг скриньку.

Гермес з дівчиною опустилися з Олімпу й на узліссі, в тіні розкішних дерев, вони зустріли купку людей, що відпочивала на зеленій траві, приязно й весело розмовляючи між собою. Побіч них на лузі паслася худоба, а з-за прегарного овочевого садка виглядала новозбудована хата Епіметей, Прометеевого брата.

Побачивши таку красуню, люди з подивом обступили пришельців, а коли Пандора заговорила і люди почули її принадну розмову, їхнє захоплення стало безмежним, а Епіметей відразу закохався і почав просити дівчину стати йому за дружину. Пандора згодилась і веселе товариство стало справляти заручини, а Гермес непомітно, під гомін бенкету, заніс Пандорину скриньку до Епіметеевої хати, а сам подався на Олімп.

Після заручин швидко справили й весілля і стала Пандора жити в хаті свого чоловіка. Щасливе було їх життя, тільки часом Епіметей ходив на поле помагати людям працювати, а Пандора залишалась дома одна і нудьгувала на самоті.

В одну з таких хвилин, рятуючись від нудьги, стала вона оглядати чоловікове господарство і десь у кутку, під лавою, побачила свою скриньку.

— «Щоб тут могло бути?» — подумала вона: «Може якісь перли? Адже Зевес казав, що це мій посаг!» І вона стала витягати скриньку з-під лави.

Не легко було це зробити, бо скринька була важка, але Пандора якось виволікла її посеред хати і стала оглядати.

Які чудові візерунки вкривали її ззовні! Всередині вона, певне, ще краща була! Але як не силкувалась Пандора, а відчинити скриньку не могла, бо та була замкнена і ключа не було.

Тим часом їй причулось, що в скриньці щось гуде. Приклала вухо до замка і виразно почула, як безліч тоненьких голосків озвалися до неї: «Випусти нас, Пандоро, випусти нас!» Захлинаючись від цікавості, схопила вона ніж, встромила його в замочну дірочку, якось повернула і замок дзенькнув, а важке віко ворухнулось.

І побачила Пандора, що віко тремтить, ніби його підштовхують зсередини, а гудіння стало голосніше, цілком виразне і аж ніби грізне. Кинулась вона піднімати віко. Воно легко звелось вгору і відкинулось назад. І в ту ж мить в хаті потемніло, а Пандора жакливо скрикнула і кинулась утікати. Та не було куди їй бігти, бо в раптовій темряві не могла знайти ні вікон, ні дверей.

Зі скриньки вилетіло безліч комах, так що аж світ від них затьмарився. І всі вони були дивовижні й потворні, як на фігурках на скриньці; крім того всі мали довгі жала.

Вони обліпили Пандору, як бджоли квітку, і кожна запускала жало в її ніжне тіло і дзижчала їй в ухо: «Я — злоба!» — «Я — заздрість!» — «Я — зрада!» — «Ми — гордоці!» — «Ревноці!» — «Підлість!» — «Нахабство!» — «Наклеп!» — «Злодійство!» — «Сварливість!»...

То були гріхи. Безліч їх літало по хаті і кусало Пандору, а ще нові й нові тиснулися зі скриньки. За ними почали вилітати хвороби і кож-

А Зевес вернувся на Олімп і, зібравши богів, став оповідати їм, що бачив на землі і як за це вирішив винищити людей.

Узнавши історію Лікаона, боги не стали суперечити, лише затурбувались, хто їм буде приносити жертви, коли на землі не стане людей. Але Зевес пообіцяв створити нових, кращих людей. І боги схвалили його рішення.

І вже Зевес вхопився за блискавки і хотів їх метнути на землю, та раптом обдумався, що стільки блискавок нараз можуть запалити етер і спалити земну вісь. Тоді небо і земля зімкнулись би в страшнім зударі і запалав би всесвіт.

І він відложив блискавиці і вирішив потопити людей.

Всі вітри, що розганяють хмари, замкнув він в печерах Еола, і звелів в'язи тільки Нотесові, південному вітрові, що приносить дощі і сльоту. І той низько полетів над землею, махаючи вогкими крилами. Чорним мором оповив він голову, а з сивої бороди й волосся і з опірння на грудях стікала на землю вода. Руками він хапав зустрічні хмари і вичавлював з них воду і тоді цілі потоки з громоподібним шумом ринули вниз. Іріс — богиня веселки, в змочених шатах, безугавно подавала воду з землі до хмар і напувала їх, а вони лили і лили дощі безперестанку.

Вода вимочила й затокла в землю посіви. Надію селянства, працю поколінь було знищено. Та Зевес цим не вдовольнився. Він заповів Посейдонові, морському богові, щоб підтримав його ще й земними водами. Стукнув Посейдон тризубом, аж земля задрижала і звелів річкам і потокам, щоб виходили з берегів, рвали всі греблі і без перепон розливались, хто куди влучить. Послухались річки, вийшли з берегів і ринули на поля і ниви, заливаючи міста і села та забираючи все зустрічне з собою: збіжжя і дерева, людей і худобу, будівлі і скелі. І хоч би як високо здіймались вгору багнати і вежі фортець і двірців, вода вмить покривала їх з верхом і ринула далі.

Скоро земля і море вже не мали границь, лише все стало морем без берегів. На стрімких кручах, де раніше паслися стрункі кози, тепер бавилися зграї дельфінів, тюлені плуталися у лісах, а морські німфи з подивом оглядали міські вулиці і залі палаців, пропливаючи повз них.

Вовк і вівця, тигри і кози разом боролися з хвилями і ні впрові не помагала його сила, ані оленеві його швидкість. Навіть птиці, кружляючи безупинно над морем і, не маючи де відпочити, падали, потоплені, в воду і зникали в її безодні. А люди? Вони даремно шукали рятунку на горах і в човнах та кораблях: води вкрили найвищі гори, безодня поглинула човни, а над ким змилювалися хвилі, тих доконав голод.

В цей час між людьми жив Девкаліон, син Прометея, з дружиною Пірою, донькою Епіметея та Пандори. Він був дуже богобоязливий і, пам'ятаючи страшну долю батька, ретельно виконував всі приписи богів, приносив їм належні жертви й пошани.

Ще маленьким чув Девкаліон від свого мудрого батька, що може статись на землі і заздалегідь підготувався. Він збудував невеличкий, але міцний, критий корабель, навантажив у нього харчів на кілька років і коли почалися дощі, всів до нього з дружиною. Витримав його кора-

аргоську землю, стали будуватись близько річки, брати з неї воду, напувати худобу, ловити рибу. Не шкодив їм Інахос, приглядався до них, часом навіть приймав людський образ і розмовляв з людьми. І раз угледів він дівчину-красуню, що прийшла з відрами до річки по воду. Прийняв Інахос вигляд молодика, вийшов до неї, поміг води набрати, провів до села і закохався в красуню. Став щодня зустрічатися з нею біля річки і одного вечора відкрився їй, хто він є і посватався. Обіцяв назавжди прийняти людський образ і помагати всій країні, захищаючи її від усякого лиха.

Прийняли батьки дівчини його сватання, а згодом люди з Аргосу вибрали його на царство і він став першим аргоським царем і богом-охоронцем річки й країни.

Щасливо жило царське подружжя і багато дітей у них народилось. Були то все доньки. Всі були красуні, тільки не однакову вдачу мали: старші вдалися в батьків рід і жили більше в річці, ніж на землі. Люди звали їх Наядами, і тільки найменша — Іо — вдалася у матір, і в людський рід і жила з батьками в царському палаці. Красою вона перевищувала і сестер і всіх дівчат аргоських, і слава про неї розійшлась далеко по грецькій землі.

Дійшла та слава і на Олімп до Зевеса. Спустився він на землю, прийняв людський образ і зустрів Іо на лузі коло річки. Зразу признався, хто він є. Став залицятись до неї, умовляти, аби одружилась з ним, обіцяв, що з того одруження народиться син, від якого постане цілий рід героїв.

Злякалась Іо тих слів, кинулась утікати, але Зевес умить огорнув усе навколо густим туманом і закрив бідній дівчині шлях до втечі.

Тим часом богиня Гера, дружина Зевеса, підозріло дивилась з Олімпу на мандрівку свого мужа. Коли ж вона в гарячий літній день раптом побачила на землі густий туман, її підозра ще більше зросла і вона стала той туман розганяти. Помітив Зевес, що імла кругом тане і догадався чийх рук це діло. Вмить обернув він Іо на прекрасну білосніжну теличку і коли розійшлися останні хвилі туману, Гера побачила її на лузі коло свого мужа.

— «Що це за телиця, чия і звідки?» — питала вона Зевеса. — «Вона нічия» — відповів Зевес, — «Її вродила земля». — «Ну, то подаруй мені цю гарну теличку!» — попросила Гера.

Шкода було Зевесові віддавати кохану Іо своїй жорстокій дружині, але відмовою він боявся ще більше ствердити підозріння Гери, отже віддав їй бідолашну, спотворену дівчину.

Проте сумнівів Гери це не заспокоювало. Вона прикликала свого слугу — велетня Аргоса, який мав сто очей: з них лише двоє завжди спало, а решта очей пильнували все навколо. А що очі ті були розміщені на голові спереду і ззаду, то Аргос бачив навіть те, до чого повертався спиною. На вдачу був він безжалісний і жорстокий, як сама Гера. І йому богиня доручила пасти і пильнувати Іо.

Бідна дівчина! Хоч її ніжні ручки і ніжки придбали копита, хоч ззаду виріс хвіст, а на голові роги; хоч її дівочі уста стали коров'ячою пащекою, — її душа і розум залишилися людськими. Вона мусіла тепер пастись, їсти листя з квіток і гіркої трави, пити брудну болотяну во-

закохався в неї і став гнатися за дівчиною, щоб наздогнати і примусити з ним одружитися.

Кинулась Сірінкс утікати. Прудка й легконога, вона напевно не далась би Панові, та, втікаючи, забігла в густий очерет і тут річка перепинила їй дорогу. Крутнулась дівчина назад і попала в руки до Пана. Міцно схопив він її в обійми, а вона змолилась до Артеміді, аби краще їй смерть послала, ніж неволю у Пана. І в ту ж мить у руках гірського бога замість Сірінкс опинилась очеретина. Її листя і стебло видзвонювали дивну тужливу мелодію і від чару тих звуків все замерло навколо — щебетання пташок і плоскіт річки, і легіт вітерця.

Зрозумів Пан, що сталося і закричав: »Перехитрила ти мене, Сірінкс, але я перехитрю тебе! Не розлучишся ти тепер зі мною ніколи! Навіки ми будемо з'єднані!« Та й вирізав кілька дудок з очеретини, зліпив їх воском і загравав. Заплакали й затужили звуки і чаром оповили все навколо. Кожний кущ і гілка, листок і комаха — тремтіли в тон і бреніли, видзвонювали ту саму мелодію. Земля і квіти запарували пахощами, домішуючи чар запахів до чару звуків. І назвав Пан свою сопілку Сірінкс і ця Сірінкс дісталась тепер мені!« — Так закінчив своє оповідання Гермес.

Він розповідав цю історію з такими довжелезними прикрасами, що ледве довів її до кінця, як Аргос, знеможений дрімотою, заплююючи всі очі разом. У ту ж мить Гермес схопив свою паличку-змійку і легенько торкнувся до кожного Аргосового ока. Всі очі міцно заснули, а Гермес вихопив свій серп-меч, — той блискавкою замиготів у повітрі, — і відтята голова Аргоса покотилася з бутра, зрошуючи траву і квіти кров'ю.

Проте хоч і сконав Аргос, Іо не стала вільною. Гера побачила з неба, як помер її слуга і в ту ж мить послала на Іо величезного овода, що став немилосердно й безугавно жалити бідну телицю.

Іо кинулась бігти, а овод за нею. В шаленому бігу помчала вона по горах і долинах, перебігала ліси і річки, землі й країни. Пробігла через усю Європу і Азію, через дикі скитські степи й льоди Півночі, бачила Прометея, прикутого до скель Кавказу, нарешті потрапила до Африки і з верхів'їв Нілу, побігла по його течії до Єгипту. Тут, знесилена, замучена безнастанним жаленням овода, скочила в воду, впала навколішки і стала благати Зевеса припинити її муку хоч би смертю.

А тим часом Зевес в небі бачив гірку покуту ні в чім не винної дівчини і став перепрошувати богиню Геру, щоб пом'якшити її жорстоке серце. Коли Іо добігла до Єгипту, то йому нарешті це вдалося і Гера дозволила припинити муки Іо. В ту хвилину, коли дівчина, поринувши в Нільські води, благала в Зевеса смерті, — відпали їй копита з рук і ніг, і шерсть злетіла, відпали хвіст і роги. Випросталась постать і стала Іо знову дівчиною. І тільки сніжна білість шкіри лишилась їй на спогад про пережиту муку.

Не вірючи своїм очам, завмираючи від страху, спробувала вона промовити кілька слів. Яке щастя! Стяглась коров'яча пащека і з нижніх дівочих вуст замість осоружного »Му-у!« залунали мелодійні згуки людської мови.

Богдан БОРА**КАМЕНЯРІ**

Огнем ідеї спаяні в єдино,
Вони не кинуть прапор боротьби.
Чоло високо, вище, Україно!
За кожен кулю відплатять подвійно
Каменярі визвольної доби.

Їм гартували дух віків жахиття,
Їм протоптали шлях діди й батьки.
Високо, вище, Україно, віття!
Ти протриваєш чорне лихоліття,
Одкинеш замах дикої руки.

Шуми прапорами повстань — огнями,
Лицем до вітру повернись — гребі!
Бо побіч тебе збитими рядами,
Окрилені безсмертників ділами
Каменярі визвольної доби.

Лети піснями широко й роздзвінно,
Як горда птиця, в синяву небес.
Ти будеш жити вічно, Україно,
В жарких степах, розкрилених орлино,
І на блакиті чорноморських плес!

Бо ти в серцях злютованих мільйонів,
У їх диханні, в шепоті мольби,
У труді, в поті, в шереху поклонів,
В ударах молотів, неначе дзвонів,
Каменярів визвольної доби.

1959

М. ВЕРЕС**ПЕРШИЙ СНІГ**

Перший сніг... І вулиця біліє,
Вже й стежки засипано в саду,
І чомусь одразу веселію,
І собі я місця не знайду.
І стає тісна моя кімната,
Що мороз, проймаючи студінь, —
Сніг паде і ніжністю сонати
Оживля пориви молоді.

Перший сніг. Вбираю рукавиці,
Теплий шаль, кубанку набакир
І спішу назустріч сніговиці
Повз тинів засніжених шпалір.

Василь Г. ЯН

ЧИНГІЗ-ХАН

(Закінчення, 13)

ЧИНГІЗ-ХАН ВИРІШИВ ПОМЕРТИ В ПОХОДІ

Чингіз-хан не міг залишитися спокійним, коли почув, що царство непокірних тангутів знову збунтувалось. Великий хан не забув своєї обіцянки покарати їхнього царя Бурханя. Готуючись до походу, він запросив до себе синів і повідомив їх, що сам поведе військо.

Знову прибуло трое синів, крім старшого, упертого Джучі.

Другий син кагана, Джагатай, правитель Мавераннагру, що завжди ворогував з старшим братом Джучі, під час родинної наради сказав:

— Джучі полюбив країну кипчаків більше, ніж свій корінний улус. Він у Хорезмі не дозволяє монголам навіть зачепити будь-кого з кипчаків. Джучі, не криючись, говорить такі безсоромні слова: »Старий Чингіз втратив розум, бо спустошує стільки земель і винищує безжалісно стільки народів«. Джучі хоче під час полювання вбити нашого батька й укласти союз дружби з мусульманами, відокремившись від монгольської корінної орди.

Тоді Чингіз-хан розлютився і послав до Хорезму свого брата Утчигіна і вірних людей з наказом, щоб Джучі негайно прибув до батька. »А якщо він відмовиться приїхати і залишиться в Хорезмі, — сказав Утчигінові на вухо Чингіз-хан, — тоді ти мовчки вдай і без дорікань убий!«

Джучі послав батькові відповідь, що не може виїхати через хворобу, і залишився в кипчацькому степу. А вірні люди написали Чингіз-ханові, що хан Джучі здоровий, часто їздить на облавне полювання, і саме тому вони залишилися біля Джучі, щоб виконати таємний наказ великого кагана.

Джагатай виїхав назад, щоб управляти своїм улусом, у Самарканд. А Чингіз-хан з двома улюбленими синами, Угедеем і Тулі, на початку року Собаки (1226) повів своє військо проти тангутів і дійшов до місця Онгон-Талан-Худун. Тут він побачив страшний сон і почав говорити про наближення смерті. Він послав по синів, які були в іншому загоні.

Другого дня на світанку прибули Угедей і Тулі. Коли вони наситились поданим угощенням, Чингіз-хан сказав тим, що були в юрті:

— Я маю провести з синами таємну раду. Про наші турботи я бажаю переговорити з ними у цілковитій самоті. Ви всі вийдіть.

гитські вийдуть з воріт фортеці з дарами, кидайтеся на них і знищуйте!..

Великий каган лежав на дев'яти складених білих повстинах. Під головою була сидельна замшова подушка, на ногах покривало з темного соболя.

Тіло, довге і схудле, здавалося неймовірно важким, і йому, що потрясав світ, було важко поворухнутися або підвести обважнілу голову.

Він лежав на боці і чув, як при кожному подиху лунає тонкий звук, наче миша попискує. Він довго не розумів, де сидить ця миша. Нарешті, він переконався, що миша пищить у нього в грудях, що, коли він не дихає, замовкає й миша і що миша — це його хвороба.

Коли він перевертався на спину, він бачив над собою верхній отвір юрти, схожий на колесо. Там поволі пропливали хмари, і одного разу він помітив, як високо в небі пролетів ледь видний ключ журавлів. Доносилося їхнє далеке курликання, що кликало в далечінь, до нових, небачених земель.

Каган пригадав, як він хотів проїхати до Останнього моря, але вже на кордоні Індії не витримав спеки і все його тіло вкрилося червоними сверблячими плямами; тоді він повернув війсьको назад до прохолодних монгольських степів.

Тепер, ослаблий і безпорадний, він гине в холодній тангутській долині, між горами, де вранці вода в чашках перетворюється на кригу. Щомиті сили покидають його, а лікарі обдурюють чи не вміють знайти ту траву, яка допоможе знову сісти на коня і помчати степом за довгаторгими оленями, або за жовтими непокірними куланами... Куланами?.. А де красуня, непокірна Кулан-Хатун?.. І її вже нема!.. Отже, правий китайський мудрець, що способу здобути безсмертя — нема!..

Каган шепотів, ледве ворушаючи висохлими губами:

— Я не бачив таких страждань, коли збирав під свою долоню численний народ голубих монгольських степів... Тоді було дуже важко, так важко, що натягувались сидельні ремені, тріскали залізні стремена... Але тепер мої страждання безмежні... Правду кажуть наші старики: »У каменя нема шкіри, у людини нема вічності!..«⁴³⁾

Чингіз-хан поринув у тривожний сон, а миша попискувала дедалі сильніше, в боці колотило, і дихання вривалось.

Коли каган прокинувся, біля його ніг сидів навколішках китаєць Сю-Чу-Цай. Такий же довгий і худий, як Чингіз-хан, оцей мудрий радник не зводив з хворого пильного погляду. Каган сказав:

— Що... доброго... і що... поганого...

— Прибув з країни Бухарської твій перекладач Махмуд-Ялвач. Він каже, що там...

Каган роздратовано поворушив долонею, і китаєць замовк.

43) Монгольський літопис »Алтан Тобчі«.

— Вірно! Тоді... настане... спокій... кладовища... в пустельних степах... виросте... буйна трава... а між могильними... курганами... будуть пастися... лише... монгольські коні...

І помовчавши, каган додав:

— І свавільні... кулани...

Чингіз-хан лежав нерухомий, заплющивши очі, з загостреним носом і запалими скронями.

Безшумно ввійшли Махмуд-Ялвач, китайський лікар і головний шаман. Опустившись на коліна біля ніг кагана, вони завмерли, чекаючи, коли він прокинеться й заговорить. Каган розплющив очі, і погляд його зупинився на Махмуд-Ялвачі.

— Як управляє... західнім уділом... мій син... Джагатай?

Махмуд-Ялвач, благообразний і нарядний, у червоному халаті з білосніжною чалмою, схрестивши руки на гладкому животі, схилився до землі.

— Твій доблесний син Джагатай-хан і всі монголи-багатурські, і всі підкорені народи його уділу на берегах Сейхуну і Зеравшаму молять Аллаха за твоє здоров'я і бажають царювати багато років.

— А як управляє... правитель північних народів... мій... старший син... Джучі-хан?

Махмуд-Ялвач затулив обличчя руками. Згідно з монгольськими звичаями, під час розмови про смерть близької людини непристойно згадувати звичайне ім'я покійного, що вже став «священною тінню», а слід говорити алегорично, замінюючи його ім'я іншими шанобливими словами. Тому Махмуд-Ялвач почав здалеку:

— Той, що одержав твоє повеління правити північними народами, оголосив бекам, що готує великий похід...

— Проти мене?

— Ні, мій великий государю! Вістря списів були спрямовані на захід у бік булгар, кипчаків, саксинів, урусів. Але похід не міг відбутися, і всі вони роз'їхалися по своїх кочовищах. Як удар грому серед ясного дня, велике горе звалилося на всіх!

— Поясни!

— Для ханської родини було влаштовано в степу велике полювання. П'ять тисяч нукерів розтягнулися облавою по рівнині і вигнали з очеретів і кабанів, і вовків, і кілька тигрів. А інші п'ять тисяч вершників пригнали здалеку, з степу, і сайгаків, і джейранів, і диких коней. Коли ввечері після полювання заходили багаття і мав початися бенкет, нукери не могли знайти того, хто з найстрашніших боїв виходив незачепленим стрілами. Його довго шукали і, нарешті, побачили, але як! Він лежав одиникий у степу, ще живий, на ньому не було ні краплини крові, але він не міг вимовити жадного слова, а тільки дивився розуміючими очима, сповненими гніву...

— Невже загинув... він...

— Загинув дорогий і найближчий твій багатур, вкритий славою перемог, — невідомі лиходії переламали йому хребта.

ли тангути вийшли з головних воріт міста з почесними дарами і пропозицією миру, монголи накинулись на них, всіх перебили, потім вдерлися в місто і перетворили його на руїни.

Загорнувши труну Чингіз-хана в повсть і поклавши на двокісного воза, запряженого дванадцятьма биками, монголи рушили назад. Щоб ніхто передчасно не розповів про смерть повелителя народів, багатурси, поки не прибули в Корінну орду, в дорозі вбивали кожне зустрічне створіння — і людей, і тварин, говорячи вмираючим:

— Вирушайте в надхмарне царство! Старанно служіть там нашому священному правителю!

Під час народного оплакування прославлений багатур Чингіз-хана, переможець меркитів, китайців, кипчаків, іранців, грузинів, аланів і русів, полководець Джебе-нойон оголосив:

— Одного разу »той, хто встановив наше царство«, полював на горі Бурхан-Халдун. У пустинному місці, на схилі гори він відпочивав під старим деревом. »Тому, кого вже нема«, сподобалось оце дике місце і височезний стрункий кедр, що зачеплювався за хмари. І я почув такі його слова: »Це місце зручне, як пасовисько для дикого оленя, і пристойне для мого останнього заспокоєння. Запам'ятайте це дерево«.

Полководці кагана, згідно з наказом, розшукали на горі вказане місце, де ріс надзвичайно високий кедр. Під ним було опущено в землю труну з тілом Чингіз-хана.

Поступово навколо могили розрісся такий густий і дикий ліс, що не можна було пройти крізь нього і знайти місце поховання, так що навіть старі охоронці забороненого місця не вкажуть до нього дороги.

ЕПІЛОГ

ТУТ ПРОЙШЛИ МОНГОЛИ

Ви, укриті снігами гори!
Ви бачили, як я став рабом невірних?
Як я йшов із зв'язаними руками,
Укривши голову ударами батога!
Мої сльози не вражають нікого.
Самі лише гори здригаються від них.
(З пісні хівінського невільника)

На широкий дорозі, що вела на схід від великої ріки Джейхун, де протягом багатьох століть проходили багаті каравани, одразу після монгольського погрому припинився рух. Спустіли придорожні крамнички і заїжджі двори, і стояли вони похмурі, без воріт і дверей, виламаних воїнами для багать. Зів'яли незрошувані більше сади, бо нікому було прочищати арики і проводити воду.

Монгол стьобнув жінку канчуком. Вона рвонулась вперед і впала. Мотузка, якою вона була прив'язана, натягнулась і поволокла полонянку. Монголка з воза закричала:

— Що ти, старий псе, жалуєш? Була б крива вівця, я б узяла її до себе на коліна, — од вівці хоч м'ясо і шкура. А яка нам користь від оцієї тварини? Її дочка вже здохла, ось і вона звалилась. А нам, ой, як далеко ще плентатися додому, до рідних берегів Керулену!.. Покинь її!

— Не здохне! Живуча! — хрипів від злості монгол. І це падло, і ці три молодці — всі в мене дійдуть до нашої юрти. Он наші сусіди по двадцять рабів додому женуть, а ми не можемо пригнати чотирьох? Ей ви, тварюки, вперед! Урагш, урагш!

Монгол стьобнув батогом жінку, що волоклася. Мотузка обірвалася, і рабinya лишилася на дорозі. Вози котилися далі. Старий монгол притримав сивого коня, цмокнув язиком і спитав молодого вершника, що під'їхав:

— Виживе чи не виживе? Купи її в мене! Дешево продаю, всього за два золотих динари...

— Вона й до ночі не доживе! Хочеш два мідних дирхеми?

— Давай! А то й справді не доживе! Тоді й цього я не одержу.

— Монгол засунув за халяву дві одержані від вершника мідні монети і риссю помчав доганяти свій обоз.

Вершник звернув набік і, не озираючись, поскакав через висохле поле...

Спереду виникли білі руїни, химерні купи уламків, старі стіни з проломами і кілька великих арок. На них ще збереглися різнокольорові арабські написи. Багато майстерности й думки було вкладено будівничими, які збудували ці стрункі будинки, і ще більше праці внесли невідомі робітники, які склали з великих квадратних цеглин і гарні палаці, і вражаючі медресе, і стрункі мінарети. Монголи все це перетворили в покриті кіптявою руїни.

— Один би сніп сухого клеверу і кілька коржів, — шепотів вершник, — і тоді ми, проїхавши ще день, дістанемося до зелених гір, де знайдуться і люди і дружня бесіда біля багаття.

Кам'яні руїни вже близько. Ось під масивною аркою важкі ворота, розчинені навстіж. Двері оббиті залізом з великими, як тарілки, опуклими головками цвяхів.

»Знайомі ворота! Колись тут проходили дервіш Хаджі Рахім, селянин Курбан-Кизик і хлопчик Туган. Тепер Туган виріс і став умілим воїном, але, як безпритульний подорожній, не знаходить собі ні хліба, ні пристановища у благородній Бухарі, раніше такій квітучій і такій багатющій».

Під темними воротами гучно пролунали кінські копита. Спереду метнулася руда лисиця, легко вискочила на купу сміття й зникла.

Обережно ступав кінь, пробираючись між уламками мертвого, безмовного міста. Ось головний майдан... Величні будинки ото-

Туган віддав жінці останні сухарі і, ведучи на повіді коня, пішов з міста.

Туган пробирався все далі до Самарканду. Він не зустрічав караванів. Де-не-де на полях з'являлися поодинокі селяни. Двічі промчали риссю монгольські вершники. Тоді селяни, що працювали, падали, як підкошені, і підповзали до канави. Коли хмарка куряви, супроводжуючи монголів, відпливала за горби, на полях знову підводились налякані селяни і бралися копати землю.

ДЕ ГОМІНЛИВЕ МІСТО САМАРКАНД?

Через кілька днів Туган зупинився на пустинній височині, поритій могильними горбами. Перед ним зеленіла долина ріки, де громадились руїни ще недавно славного Самарканду. Будиночки з плоскими покрівлями тулилися один біля одного, але ніякого руху не було помітно в колишній столиці Мавераннагру, де раніше працювали десятки тисяч вправних робітників.

Проламани й розмиті дощами кріпосні стіни огинали середню частину міста. Там збереглися задимлені руїни високої мечеті, збудованої останнім хорезм-шахом Мухаммедом, і дві круглі башти.

Кривий жебрак наблизився до Тугана і просунув з дрантя худу руку.

— Подай убогому, славний бек-джигіте! Хай збереже тебе в битвах Аллах! Хай одведе він ворожу стрілу від твого хороброго серця!

— Де ж місто? Де блискуча столиця султанів і шахів? Де поважні купці, барвисті базари, де веселий гомін молотків у майстернях? — питав Туган, розмовляючи більше з самим собою, ніж з жебраком.

— Усього цього більше нема! — сказав жебрак. — Адже тут пройшли монголи! Хіба вони щонебудь залишать? Ти запитуєш, куди поділося місто? Одну частину людей вирізали безжалісні вершники, другу частину погнали вони в свої далекі степи, решта жителів втекла до скелястих гір, де багато вже й згинуло...

— Чи довго втікачі блукатимуть?

— Туди, за містом, вище по річці, вже потроху сходяться люди і будують собі хатинки з хмизу та глини. Але живуть вони завжди під страхом: монголи можуть повернутися кожного дня, забрати, кого захочуть, і потягнути з собою на арканах... Хай збереже тебе Аллах за твою щедрість!

— А що це за башти посеред міста?

— Завертай коня далі від оцих башт! Там в'язниця! Монгольські хани вже завели в'язницю у мертвому місті. При ній живуть монгольські кати. Вони залізними палками розбивають голови засудженим. Я розкажу тобі, як вони це роблять...

Туган, не слухаючи, спустився вниз косогором. Пробравшись між руїнами мертвого міста, Туган під'їхав до фортеці, де висо-

— Не турбуйся даремно! Йому зберегли життя тільки на вимогу Махмуд-Ялвача, великого візиря у могутнього володаря нашої країни, хана Джагатая. Дервіша не випустять, доки він не напише книгу про життя й походи потрясателя всесвіту Чингіз-хана.

— А коли Хаджі Рахім закінчить свої записки, його випустять?

— Ач чого захотів? Навіть якщо він розкається в своїх гріхах, його виведуть з в'язниці лише для того, щоб перед натовпом на майдані відрізати йому язик і руки. Ось чому «дивона» вже два роки пише книгу і писатиме ще років з тридцять, аби віддалити день своєї загибелі.

Туган сказав:

— Зважаючи на те, що Хаджі Рахім був моїм благодійником, навчив мене читати й писати по-арабськи і годував мене, коли я вмирав від голоду, я ладен на добрі діла пожертвувати мій єдиний золотий динар... — Туган показав золоту монету. — А ти, великий начальнику, прояви милість до приреченого на загибель і дозволь мені побачити Хаджі Рахіма.

— Дай мені золотий динар і йди в друге подвір'я. Там ти зможеш тішитися, скільки схочеш, своїм божевільним «дивоною».

Туган поклав золоту монету у пофарбовану червоною хеною долоню начальника в'язниці і пройшов у кам'яні ворота.

У ЗАЛІЗНІЙ КЛІТЦІ

У глибині вузького дворика в стіні темнів квадратний отвір з залізними ґратами. Там на купі ганчірок копошилося щось темне.

Біля клітки притислася до стіни тонка постать, загорнута в довгий, до землі, чорний шаль, звичайний у жінок бродячого племені люлі.

Туган обережно підійшов. Жінка повернула голову. Знайомі риси вразили його: те саме смугляве золотисте обличчя, ті самі карі допитливі очі, але зникла колишня безтурботність. Пильно зиркнувши, жінка одвернулася... Сумнівів нема — це була Бент-Занкиджа!

Туган підійшов ближче, вдивляючись всередину клітки. В ній в'язень міг ледве сидіти зігнувшись. З темряви показалася кошлата грива чорного кучерявого волосся і палаючі, втуплені очі. Не зважаючи на страшну зміну в змарнілому обличчі, Туган не міг не впізнати Хаджі Рахіма. Дервіш підповз до прутів клітки і притулився до них волосатим обличчям.

— Ти прийшов вчасно, молодший брате мій! — хрипів він. — Підійди ближче, Тугане, і вислухай мої останні бажання. Злобні імами хочуть згноїти мене в клітці або, щоб устрашити юрбу, обстригти мені вуха і розрубати на частки... Але хіба можуть

чав щось шепотіти, щораз нерозбірливіше й тихіше, похитнувся і впав набік...

До клітки підійшов стражник із списом.

— Мій начальник наказує довше не залишатися біля цього злочинця!

— В'язень не потребує милости твого старого начальника: він помер!

Стражник недовіжливо просунув у клітку списа і вколов лежачого дерев'яна.

— Не кричить? Не ворухиться? Мабуть, справді помер!.. Тепер тіло божевільного »дивоні«⁴⁸ буде викинуте в яму... Якщо ви захочете його поховати, поспішіть це зробити сьогодні вночі. До ранку собаки й шакали згризуть покійника так, що ви і кісток його не зберете. Спасибі за щедрість. Всім нам коли-небудь доведеться померти!

ОСТАННЯ СТОРІНКА КНИГИ

Наполегливий і терпеливий побачить
щасливий кінець розпочатої справи.

(Хаджі Рахім)

Туган і Бент-Занкиджа йшли поруч безмовними вулицями зруйнованого міста. Туган вів коня на поводі. Лунко віддавався тупіт копит у стінах покинутих будинків. Обое пригадували далекі дні юності, проведеної в гомінливому Гурганджі, в будинку старого Мірзи-Юсуфа, що загинув під час розливу ріки.

— Усі ці довгі роки моїх блукань я думав про тебе, Бент-Занкиджа!

— Ось знову перед тобою подруга твого дитинства... І мені теж довелося побачити саяво блискавок і почути удари грому, який потряс всю нашу землю... Але там, де в люту бурю падають могутні дуби і платани, там іноді зберігається неушкодженою маленька мишка, — і я врятувалась!

— Розкажи, що з тобою було за ці страшні роки?

— Слухай, що зі мною трапилось. Коли монголи схопили мене в Бухарі і примусили співати їхньому лютому владіці сумні пісні про загибель Хорезму, він похвалив мене і наказав тримати в його похідному хорі китайських співачок... Разом з ними я побувала всюди, де проходив цей винищувач людей. Одного разу Чингіз-хан став скаржитися на біль в очах, на те, що замість одного місяця перед ним випливають два місяці, що замість одного джейрана йому в степу ввижаються одразу три. Він думав, що з ним жартують злі духи. Монгольські шамани молилися і танцювали перед Чингіз-ханом, але не зуміли відігнати злих духів. Лікарі боялися доторкнутися до нього і заглянути в його жажливі очі. Але старий арабський »кадах«⁴⁸ на ім'я Зін-Забан, що прибув до табору Чингіз-хана, мужньо взявся вилікувати »потрясателя всесвіту«. Він справді швидко допоміг

⁴⁸) Кадах — арабське слово: очний лікар, окуліст.

че його полили власні полум'яні думки... Йому вже було важко писати... Бачиш, як у цих рядках у нього тремтять і плигають літери! Слухай, що Хаджі Рахім написав на останній сторінці...

Бен-Занкиджá взяла списаний арабською зв'яззю аркуш паперу і почала читати:

»... Мій стертий калям дописав останні рядки повісти про набіг нещадних монголів на квітучі долини нашої батьківщини... Запилений тирсою старанности, оповідач подій хотів би сказати також багато що про тих малодушних людей Хорезму, які не відважились самовіддано стати на боротьбу проти жорстокого винищувача мирних племен, лютого Чингіз-хана...

... Коли б усі хорезмійці твердо й одностайно підняли меч гніву і, не шкодуючи себе, люто кинулися на ворогів батьківщини, то зарозумілі монголи та їхній рудобородий владика і півроку не вдержалися б у Хорезмі і назавжди зникли б у своїх далеких степах...

... Монголи перемагали більше внаслідок незгоди, поступливості і боягузства противників, ніж силою своїх кривих мечів... Сміливий Джелаль ед-Дін показав, що невеликим загonom одчайдушних джигітів він умів розбивати монгольські стовпища.

... Але калям випадає з моїх холодіючих пальців... Сили дерев'яна-блукача слабнуть, а дні біжать, наближаючи день розплати...

... Скажу на прощання моему невідомому читачеві: »пихаті імами і розбурхлі від поважності улеми дорікають мені за невір'я! Злобна й тупа їхня короткозорість! Невір'я, таке, як моє, не легка і не пуста справа⁵¹⁾. Нема міцнішої й палкішої за мою віру: в перемогу скованого мислителя над тупоумним катом, в перемогу пригноблених над лютим насильником, в перемогу правди над брехнею!.. Я вірю — настане краща пора, коли правда і воля поведуть нашу батьківщину до загального щастя і світла... Це прийде, це буде!«

Бент-Занкиджá притулила до губів тонкий смуглявий палець з трьома срібними перснями, подумала, зсунувши вигнуті брови, старанно згорнула списані аркуші і загорнула їх у шматок строкатої тканини. Вона підвела блискучі очі на Тугана і сказала пошепки:

— Тепер я покличу трьох сміливих юнаків з племені люлі... Ви вирушите до ями страчених визволяти Хаджі Рахіма. Адже ніч довга і ще не скінчилась! Ми врятуємо його!

— Кінець —

51) Абу-Алі Ібн-Сіна (XI ст.).

Так, вони хотіли заховатися, утекти й це було великою розвагою для народу. Кожного надвечір'я, перед замкненням брам, коли вози перекупнів городини виїжджали довгими валками крізь різні рогатки, все траплялося декілька навісних аристократів, які пробували вирватися з пазурів революційного трибуналу. По різному переодягнені, під різними претекстами вони намагались прослизнутися крізь брами, що їх добре берегли вояки, громадяни Республіки. Чоловіки замасковані під жінок, жінки переодягнені в чоловічу одягу, діти в ганчір'я, всі вони були різного сорту; колишні графи, маркізи, навіть князі, які хотіли втекти з Франції, добитися до Англії чи в інші проклятуці країни і там підбурювати чужинців проти славної Революції, або й скласти армію для визволення нещасних в'язнів з Темпл, що ще недавно звалися королівською родиною Франції.

Але майже щодня їх ловили при заставах. Головно сержант Бібо при заставі в Нейлі мав надзвичайний нюх розпізнати такого, навіть найкраще замаскованого, аристократа. Гра починалася так. Бібо дивився на свою жертву, як кіт на мишу, граючись із нею деколи доброї півгодини та прикидаючись, немов його обманув зовнішній вигляд, перука чи інші акторські речі, що приховували тотожність шляхетного графа або маркіза.

Ох, що за прекрасний жартівник був цей Бібо! Ніхто не гайнував свого часу, тиняючись довкола застави Нейлі, щоб побачити, як ловлять якогось аристократа саме в ту хвилину, коли він намагається втекти від пімсти народу.

Деколи Бібо давав своїй жертві змогу пройти крізь браму, дозволяючи вірити впродовж двох хвилин, що вона насправду вирвалася з Парижу та зможе безпечно добитися до англійських берегів. Він дозволяв бідоласі віддалитися на десять метрів і після того посилав за ним двох своїх вояків, щоб вони привели назад здемасковану жертву.

Ех, і весело ж було, коли втікачем була жінка, колишня маркіза, з комічним виразом обличчя, якщо вона зрозуміла, що попала в кігті Бібо. Вона ж була тоді певна, що її жде завтра: короткий процес, а опісля солодкі обійми мадам Гільйотини.

Тож ніяк не дивно, що цього гарного вечора товпа навколо брами Бібо була неспокійна й схвильована. Спрага крові зростала, і хоч її заспокоювано, то ніяк не можна було її вгасити. Впродовж дня товпа насолоджувалася упадком ста голів з-під ножа гільйотини, але вона хотіла мати певність, що й завтра спаде не менше сто.

Бібо сидів на переверненій горідному порожній бочці напроти ґрат застави; він мав під своїм командуванням невеликий відділ громадян-вояків. В останні часи праця була важка, бо проклятуці аристократи починали відчувати страх і намагались обережніше вирватись із Парижу: чоловіки, жінки й діти, предки яких навіть у давноминулі часи служили зрадникам Бурбонам, всі були зрадниками й годилося їх післати під ніж гільйотини.

— Ба! — сказав Бібо до свого вірного капрала. — Громадянин Гросп'ер був дурнем. Ех, якщо б так я був останнього тижня біля застави Кліші!..

І громадянин Бібо плюнув на землю, щоб виявити презирство для глупоти свого колеги.

— Як це воно було, громадяніне? — запитав капрал.

— Гросп'ер мав при брамі службу, — почав пишномовно Бібо, а тим часом товпа обступила його навколо, ласа на розповідь. — Всі ми чули про того англійця, що в усе соває свого носа, про того проклятушого, що його звуть «Багрянний квіт». І він не пройшов би крізь цю браму, хай йому біс, навіть якщо б він був самим чортом. Але Гросп'ер був дурнем. Коли вози проїжджали крізь заставу між ними був один навантажений бочками. Ним керував якийсь старий чоловіча, при якому йшов підросток. Гросп'ер був підхмелений, але йому здавалося, що він проворний. Він заглянув у бочки, чи радше в більшу частину бочок, побачив, що вони порожні й пропустив віз.

Рокіт гніву й суворой догани пробіг товпою нещасних голодранців, що оточували громадянина Бібо.

— А півгодини пізніше, — продовжував сержант, — прибув сотник сторожі з десятком вояків. «Чи пройхав сюдою віз? — закричав він до Гросп'ера, ледве переводячи дух. «Так, — відповів Гросп'ер, — якої півгодини тому». — «І ви його пропустили?» — закричав несамовито сотник. — «За це розплатитися під гільйотиною, громадяніне сержанте! В тому возі були заховані колишній герцог де Шалі і його сім'я». — «Що?!» — верескнув сторопілий Гросп'ер. — «Еге ж, а погоничем був якраз ніхто інший, як той проклятущий англієць — «Багрянний Квіт».

Лайка і крик обурення зустріли розповідь сержанта. Громадянин Гросп'ер поплатився за свій недогляд гільйотиною, але ж який він був дурень, ох, і дурень!

Сам Бібо так реготався з своєї сторійки, що пройшло кілька добрих хвилин, поки він почав продовжувати розповідь.

«За ними, хлопці! — закричав сотник до своїх вояків. — Пам'ятайте про нагороду! Ану, здоганяймо їх! Вони ж не могли ще далеко втекти» — і з цими словами сотник проскочив крізь браму з своїм десятком вояків.

— Але напевно було запізно! — закричала схвильована товпа.

— Вони їх не наздогнали!

— До чорта з Гросп'ером! Що за божевілля!

— Котюзі по заслугі!

— Що за глупота з його боку не перевірити як слід бочок.

Здавалося, що ці обурливі завваги товпи спеціально тішать громадянина Бібо, бо він реготався аж до сліз, поки його не заболіло в боці.

— Та ні, ні, — видушив він врешті з себе, — тих аристократів не було взагалі в бочках, а погонич не був «Багрянним квітом».

Почувши слово «віспа», Бібо раптово подався декілька кроків назад, а коли стара відьма згадала про чуму, він щодуж утік.

Стара мерега зареготалася.

— Хай тебе чорти вхоплять, громадянине, який з тебе боягуз. Тьфу! Хлоп, що боїться хвороби!

— Чуєте, пощесь!

В юрбі раптом утихло, бо кожного огорнув страх на згадку про жакливу хворобу, єдину річ, що мала ще силу викликати огиду й переляк серед тих кровожадних істот.

— Зараз забирайся мені геть з твоїм заразливим виводком! — закричав дико Бібо.

Кинувши ще одну грубу насмішку, стара відьма махнула батогом понад хребтом своєї сухореброї коняки і виїхала поза браму.

Цей випадок зіпсував настрої цілого післяполудня; на товпу навели жах два моторошні лиха, які були передвісниками страшної смерті в крайньому осамітненні. Всі почали крадькома прохажуватись попри рогачку, мовчки й похмуро поглядаючи один на одного з недовір'ям, та підсвідомо оминаючи зустрічних у страху, що ану ж пощесь вже звила собі посеред них кубло.

Раптом появився, як у випадку Гросп'єра, сотник сторожі. Але Бібо знав його і не боявся, що це якийсь переодягнений англієць.

— Віз, — закричав ще здалека задиханий сотник.

— Який віз? — запитав різко Бібо.

— Накритий віз, що ним поганяла стара чарівниця.

— Та тих возів було з десяток.

— Стара відьма, що запевняла, мовляв, її син має пощесь.

— Так.

— Ви не пропустили його?

— Хай йому біс! — сказав Бібо і його червоні щоки раптом покрилися блідістю.

— У возі сиділа колишня графиня де Турней з своїми двома дітьми, всі троє зрадники, засуджені до кари смерті.

— А візник? — закричав Бібо, тремтячи зі страху.

— До сто сот грімів! Боюся, що це був той проклятуций англієць — «Багряний Квіт».

РОЗДІЛ II

ДУВР. «ПІД ВІДПОЧИНКОМ РИБАЛКИ»

В кухні поралася Саллі. Каструлі й сковороди стояли рядочком на кухонній плиті, а великий казан пахкотів парою. З-під відхиленої покривки визирала чверточка вола.

Дві малі кухарські помічниці, розчервонілі й задихані, метушилися по кухні, блискаючи з-під високо-засуканих рукавів то-

рогу на континент. Всі вони заїжджали до пана Джеллібенда, щоб ознайомитися з його французькими винами й домашнього виробу пивом.

Було наприкінці місяця вересня 1792 року і гарна досі, тепла погода раптово змінилася; впродовж двох днів дощові потоки залляли південну Англію, намагаючись знищити садовину й городину. І сьогодні дощ не вщухав, б'ючи зливою об шибки вікон та спливаючи вздовж комина в ватран, де весело потріскували горіючі поліна дров.

— Мій Боже, чи ви вже бачили коли такий мокрий місяць вересень, пане Джеллібенде? — запитав пан Гемпсід.

Пан Гемпсід теж сидів поблизу ватрана, бож він був авторитетна й видатна особистість не лише в заїзді «Під відпочинком рибалки», до якої звертався пан Джеллібенд тоді, коли хотів надати значення своїм політичним аргументам, але глибоко шанована й у всьому районі за освіченість і, головню, за знання Святого Письма. Заклавши одну руку в кишеню своїх оксамитних штанів, на які спадали поли вищукано мережаної і досить уже проношеної блюзи, а в другій тримаючи глиняну люльку, пан Гемпсід пригнічено дивився на малі струмки дощу, що стікали вздовж квадратних шибок.

— Ні, — відповів повчально Джеллібенд, — думаю, що ще ніколи не бачив я такого вересня, пане Гемпсід, а я вже живу тут добрих шістдесят років.

— Ех, ви забуваєте, що з перших трьох років вашої шістдесятки, пане Джеллібенде, ви нічого не пам'ятаєте. Хлоп'я в тому віці не звертає ніякої уваги на погоду, — перервав пан Гемпсід, — а мені ось уже стукнуло сімдесят п'ять.

Перевага цього глибокодумного завваження була така очевидна, що панові Джеллібендові забракло на хвилину сили відповісти з питомою йому багатою аргументацією.

— Це схоже більше на місяць квітень ніж на вересень, не вважаєте? — запитав пан Гемпсід жалісливо.

— Ох, цілком певно, — погодився достойний господар, — але, як я уже сказав, чого ви сподіваєтеся, пане Гемпсід, від нашого уряду?

— Я не сподіваюся нічого, пане Джеллібенде. Бідні люди, як оце ми, не мають ніякого впливу в Лондоні. Я це добре знаю і не часто на це нарікаю, але якщо в місяці вересні маємо ось таку негоду й коли всі мої овочі псуються та гинуть, немов первенці в Єгипті, без ніякого пожитку, то чи не йде це на користь купців жидів, рознощиків та інших, подібній їм, породі з їхніми помаранчами й всіма овочами безбожних, яких ніхто не купував би, коли б допіли яблука й груші в Англії. Бо як каже Святе Письмо...

— Цілком слушно, пане Гемпсід, — перебив Джеллібенд, — але чого кращого ви можете сподіватися? А все це через отих французьких чортів потойбіч Ля-Маншу, що вбивають свого короля і свою шляхту. А панове Пітт, Фокс і Берк б'ються між

— А можливо теж, що ви пов'язані якоюсь дружбою з одним із тих французьких молодців, про яких розказують, що вони причаляють тут, щоб примирити нас з їхньою формою убивств.

— Ніяк не розумію, що ви хочете сказати, пане Джеллібенде, все, що я знаю...

— А все, що я знаю, — заявив господар заїзду, — то те, що сталося з моїм приятелем Пепперкорном, власником «Блакитного кабана»; він був найвірнішим і найлюбяльшим англійцем, що тільки може існувати в цій країні. А що з ним тепер? Він пов'язався з деякими тими жабоїдами і випиває з ними, немов би з англійцями, а не з бандою безбожників, поган і шпигунів. Одне слово, Пепперкорн має тепер розгарячковану голову, говорить про революцію, свободу, викрикує на аристократів чисто так, як ось тут пан Гемпсід.

— Пробачте, пане Джеллібенде, я не думаю, щоб я міг коли-небудь сказати...

Але Джеллібенд звернувся до товпи гостей, що, рознявши рота, слухали з страхом про злочини пана Пепперкорна. При одному з столів два гості, як можна було здогадуватися з їхньої одяжки, справжні джентлмени, покинули почату гру в доміно й розважалися, прислухаючись уже добру хвилину до політичних висновків пана Джеллібенда. Один з них, підсміхаючись, звернувся до господаря заїзду, що стояв посеред кімнати.

— Шановний мій приятелю, — сказав він до нього, — ви, здається вважаєте, що ці французи, шпигуни, як ви їх, правдоподібно назвали, є дуже поганими компаньйонами, бо, на вашу думку, вони внесли заколот у погляди вашого приятеля, пана Пепперкорна? Яким чином, думаєте, вони досягли цього?

— Мій Боже, припускаю, що вони розказували йому свої звичайні небелиці, бо я чув, що французи потраплять клепати язиками. Ось тут присутній пан Гемпсід скаже вам, як це робиться. Якщо торкнете тих людей тільки малим пальцем, то вони вже не зупиняться...

— Направду, пане Гемпсід?

— Ні, пане, — вибухнув гнівно Гемпсід. — Я не можу дати вам цих інформацій, які бажаєте.

— Сподіваюся, мій господарю, — звернувся незнайомий знову до Джеллібенда, — що тим поганим шпигунам не пощастить змінити ваших поглядів на вірність королеві.

Цього вже було забагато для Джеллібенда. Він вибухнув голосним реготом, якому заворували ті з гостей, що були його довжниками.

— Ха-ха-ха! Хо-хо-хо! Хі-хі-хі! — сміявся різними голосами господар заїзду, аж сльози текли йому по обличчю.

— Слухайте но! Ви насправду сподівалися, що вони змінять мій погляд? Ох, Господь з вами, мій пане, ви насправду сказали добрий жарт.

— Ну, пане Джеллібенде, — сказав повчально Гемпсід, — чи

Вбивство княжни де Лямбарель, молодой і чарівної приятельки Марії Антуанети, сповнило серця англійців безмежним жахом і обуренням, а щоденна страта великої кількості видатних роялістів, яких єдиним злочином було їхнє аристократичне ім'я, кликала до пімсти всю цивілізовану Європу. А все таки, ніхто не зважувався інтервенювати. Берк уживав усіх засобів своєї красномовности, щоб спонукати британський уряд приборкати французьку революцію війною, але Пітт з притаманною йому второпністю не допустив до того, щоб його країна вплутувалася в дорогую й важку нову колотнечу. Австрія повинна була взяти ініціативу в свої руки. Та Австрія, якої найкращу з доньок позбавлено королівського престолу, ув'язнено й приречено на щоденні знущання черні. А Фокс добавляв і своє словечко, мовляв, немає сенсу для Англії братись за зброю тільки з того приводу, що половина французів вирішила вирізати другу половину.

Щождо Джеллібенда і його приятеля Джона Була, то вони не тільки з погордою і яскравим недовір'ям ставилися до кожного чужинця, були роялістами і антиреволюціонерами, але й ненавиділи Пітта за його второпність і поміркованість, очевидно, не свідомі тих дипломатичних спонук, якими керувався у своїй дії великий державний муж.

В залю раптово вбігла Саллі, яка крізь вікно побачила просяклого дощем їздця, що зупинився перед брамою заїзду «Під відпочинком рибалки». Саллі кинулася до дверей вітати гостя, мимоходом кидаючи батькові пояснення:

— Здається мені, що це кінь лорда Ентоні...

За хвилинку гості в залі почули теплий, розсміяний голос, який забренів під дубовою обшивкою стелі:

— Хай ясніють ваші очі, які так прекрасно орієнтуються в темряві, моя маленька Саллі!

В залю ввійшов разом з донею господаря гість.

Джеллібэнд підбіг жваво до нього, згинаючись у низьких поклонах.

— Чесне слово, Саллі, — говорив тим часом гість, — цілуючи дівчину в зарум'янену щічку. — Ви завжди стаєте кращі, коли я тільки побачу вас. Напевно вашому батькові треба добре намозолитись, поки віджене від вашого гнучкого стану руки тих, що залицяються до вас... А ви якої думки, Вейте?

Добродій Вейт з пошани до мілорда Ентоні й з нехиті до цього роду жартів відповів якимсь незрозумілим бурчанням.

Лорд Ентоні Дюгерст, син дюка д'Екзетера, був типовим представником молодого англійця тих часів — високий, стрункий, широкій в плечах, з веселим обличчям. Де б він не ступив, усюди бренів його ясний сміх. Добрий спортсмен, веселий товариш, людина з огладою і ввічливістю, дещо легкодушний, він був загальним любимцем — і в сальонах Лондону, і в скромних залях маломістечкових заїздів та готеликів. В заїзді «Під відпочинком рибалки» всі знали лорда Ентоні, який частенько ро-

— Пані Блекней? — запитав трохи здивований лорд.

— Так, мілорде. Тільки щойно був тут капітан корабля, що є в службі сера Персі, і сказав, що брат її достоїнсти перепливе протоку до Франції на покладі вітрильника «Дрей Дрім», який належить до сера Персі. А сер Персі і міледі прибудуть сюди. Це не перешкоджатиме вам, мілорде?

— Ні, мій приятелю, цілком ні. Ніщо не справить мені прикростей, хіба що їжа не буде такою доброю, як та, що її звичайно подає панна Саллі.

— Щодо цього будьте спокійні, мілорде, — засміялася Саллі, яка почала якраз накривати стіл, розставляючи на ньому порцелянові тарілки й пишну китицю різнобарвних далій у вазі.

— На скільки осіб приготувати накриття, мілорде? —

— На п'ятеро, моя гарненька Саллі, але подайте обід принаймні на десятеро, бо сподіваюся, що мої друзі добре зголодніли. Я сам міг би з'їсти половину вола...

— А ось і вони, — крикнула Саллі, бо на подвір'ї почувся стукіт кінських копит і скрипіт коліс.

На залі запанувала загальна метушня, бо кожний прагнув побачити приятелів лорда Ентоні, що прибували з-поза Ля-Маншу. Саллі швидко кинула поглядом у дзеркало на стіні, а пан Джеллібенд почимчикував до дверей, щоб першим привітати достойних гостей. Тільки обидва чужинці в кутку кімнати не брали участі в навколишній метушні: вони преспокійно докінчували свою партію гри в доміно і навіть не поглянули на двері.

— Праворуч, графине, двері праворуч, — почувся знадвору милий голос.

— Так, це вони щасливо приїхали, — зрадів лорд Ентоні. — Гей, панно Саллі, швиденько несіть, будь ласка, зупу на стіл.

Попереджувана Джеллібендом, який ламався в глибоких уклонах, увійшла в кімнату група з чотирьох осіб — двох жінок і двох чоловіків.

— Вітайте в старій Англії, — закликав з чуттям лорд Ентоні, що виступив наперед, простягаючи до прибулих обидві руки.

— Лорд Ентоні Дюгерст, якщо не помиляюся? — запитала по-англійському з чужинецьким наголосом одна з жінок.

— До ваших послуг, пані!

Лорд церемонно поцілував руки обох жінок, опісля сердечно привітався з чоловіками.

Тим часом Саллі допомогла французжанкам зняти подорожні плащі. Дрижачи від холоду, жінки подалися до ватрана, де весело палахкотів огонь. Серед присутніх у залі запанував жвавий рух. Саллі подалася до кухні, Джеллібенд, завжди в уклоні, влаштувався біля вогнища вигідні стільці, а пан Гемпсід поспішно звільнив своє місце біля ватрана. Кожний з цікавістю обсервував чужинців, заховуючи при тому дискретність.

— Ох, панове, що ж я можу сказати вам? — відізвалася патетично старша з-поміж жінок, простягаючи свої плекані ари-

що уваги, вони докінчували гру і попивали вино. А при іншому столі Гаррі Вейт нервувався, слідкуючи за поведінкою Саллі, яка послугоувала новим гостям. Вона ж нагадувала гарну квітку з англійських піль, тому не було нічого дивного, що молодий французик, який приїхав з двома дамами, не зводив з неї очей.

Граф де Турней був головусим, заледве 19-річним молодиком, на якого страшна трагедія у Франції не робила, здавалося, глибокого враження. Він був одитий з пересадною майже елегантністю. Заледве ступивши на англійську землю, молодий графчук, як видно, був ладен швидко забути про жахи революції серед утіх тутешнього життя.

— Йй-бо, якщо це є Англія, то вона подобається мені, — сказав він, уперто дивлячись на Саллі.

Важко описати те прокляття, яке зморов на зубах Гаррі Вейт. І тільки пошана до нових гостей, а головню до лорда Ентоні, приневолила його здушити свою сердитість.

— Егеж, це Англія, але я прошу вас, молодий гуляко, не вводьте в цю сувору країну ваших вільнодумних звичаїв, — сказав лорд Ентоні, сміючись весело.

Він сидів у горішнього кінця столу, маючи праворуч себе графиню. Джеллібенд увихався біля них, наливав чарки і підсував тарілки. Його доня ждала, щоб подати гостям їжу. Приятелі Гаррі Вейта вивели його врешті з залі, бо бачили, що він де-далі втрачає свою холоднокрівність з приводу очевидного захоплення графчука гарненькою Саллі.

— Сюзанно! — раптом відізвалася гострим голосом графиня.

Молода графинка знову засоромилася, бо схаменулася, що милуючись гарним англійцем, підсвідомо вклала свою руку в його долоню. Голос матері привів її до свідомості і з покірним «Так, мамо», вона підійшла до столу.

РОЗДІЛ IV

ЛІГА «БАГРЯНИЙ КВІТ»

Герої, про яких мова, творили веселе й майже щасливе товариство, коли вони ось так сиділи біля столу: сер Ендрю Фулкс і лорд Ентоні Дюгерст, два типові англійці, шляхетного роду й з доброю поведінкою молодці; французька графиня з двома дітьми, яким пощастило втекти від жахливої небезпеки та причалити до захисної англійської землі.

А в кутку два чужинці, здавалося, закінчили свою партію. Один з них підвівся і, стоячи, відвернений плечима до веселого товариства біля стола, помалу надягав свій широкий, з потрібним коміром, плащ. Раптово він обкинув бистрим поглядом залю і гостей у ній. Кожний з них був зайнятий розмовою з своїм сусідом.

Жура й втома зламали тендітну жінку й вона зайшлася плачем. Донька почала втихомирювати її, осушуючи мамині сльози своїми поцілунками. Опісля вона звернулася до сера Ендрю:

— А я, я довіряю вам і я впевнена, що ви приведете до Англії мого батенька живим і здоровим, як оце нас.

В її голосі було стільки переконливої віри, що навіть графиня забула про свої сльози. Обличчя усіх проясніли.

— Надто багато чести для мене, панно, — поклонився в її бік сер Ендрю, — але хоч мое життя до ваших послуг, я сам є тільки незначним інструментом у руках нашого мужнього керівника, який організував і керував вашим порятунком.

Він говорив з таким запалом і захопленням, що Сюзанна здивувалася.

— Ваш керівник? — запитала жваво графиня. — Очевидно, що ви повинні мати шефа. Я й не подумала досі про те. Але, скажіть мені, прошу, де він є? Годиться, щоб я зустрілася з ним, упала йому до ніг і подякувала за все, що він зробив для мене і моїх дітей.

— На жаль, пані, це неможливе!

— Неможливе? Чому?

— Бо «Багряний Квіт» діє в тіні. Його знають тільки найближчі співробітники, які склали врочисту присягу берегти таємницю.

— «Багряний Квіт»? — засміялася весело Сюзанна. — Яке дивне ім'я! Що це є «багряний квіт»?

Вона глянула на сера Ендрю, не приховуючи своєї цікавості. Вигляд молодого англійця немов перемінився: його очі розблисли запалом, а обличчя прояснилося тим шляхетним запалом подиву й пошани, що їх він мав до свого героїчного провідника.

— «Багряний квіт» — пояснив він, — це назва скромної квітки, що росте на краях доріг. Але це теж псевдо найкращої і найсміливішої людини, що під ним вона безпечно проводить свою шляхетну працю.

— Ах, це так, — перервав розмову молодий граф, — я чув, як говорили про малу, багряного кольору квітку, правда? В Парижі ходили чутки, що кожного разу, коли якомусь роялістові пощастило втекти, той чорт Фук'є-Тіонвіль діставав листа, на якому була намальована ця червона квітка. Чи так?

— Цілком слушно.

— Отже він дістане такого листа і сьогодні?

— Без сумніву.

— Хотіла б я знати, що він скаже, — зраділа Сюзанна. — Здається, що рисунок цієї малої квітки є єдиною річчю, якої він боїться.

— Чесне слово, — засміявся сер Ендрю, — ще не раз матиме він нагоду студіювати форму й вигляд цієї квітки.

— Ох, панове, — зідхнула графиня, — все це схоже на якийсь роман і я ніяк не можу зрозуміти... Але, скажіть мені одно: з якої причини ваш шеф і ви всі витрачаєте свої матеріальні за-

в душі немов на тортурах. А ці англійські юнаки під керівництвом свого відважного й таємничого шефа, ризикували життям, щоб урятувати їх, як це робили вони вже не раз. І для того тільки, щоб розважити себе? Ні, це неймовірно!

Тим часом Сюзанна, дивлячись у вічі сера Ендрю, запитала несміливо:

— Скільки вас є усіх у цій відважній лізі?

— Усього двадцять, панно. Один, що наказує, і дев'ятнадцять, що виконують ці накази. Всі є англійцями і всі служать одній меті: бути слухняними провідникові й рятувати невинних.

— Хай Бог береже вас! — сказала палко графиня.

— Досі Він не опустив нас, пані.

— Одно видається мені дивним: що всі ви такі сміливі, такі віддані іншим, і що всі ви англійці. Тоді коли у Франції зрада — в ім'я свободи й братерства — стала законом,

— Жінки у Франції розлючені на нас, шляхту, більше ніж чоловіки, — кинув репліку молодий граф.

— Це правда, — признала його мама, і в її меланхолійних очах появився вираз погорди й великої скорботи. — Зважте тільки, наприклад, що одна жінка, Маргарита Сан-Жюст донесла до революційного трибуналу на маркіза Сан-Сір і всю його сім'ю.

— Маргарита Сан-Жюст? — запитав лорд Ентоні, кидаючи швидким поглядом на Ендрю, — Маргарита Сан-Жюст? Очевидно...

— Але ж цілком певно ви чули про неї. Це одна з зірок »Французької комедії«. Останньо Маргарита вийшла заміж за якогось англійця. Ви знайомі з нею?

— Чи я знайомий? — здивувався лорд Ентоні. — Чи я знаю леді Блекней, наймоднішу жінку в Лондоні, дружину найбагатшого в Англії чоловіка? Очевидно, що ми всі знайомі з нею...

— Вона була в тій самій монастирській школі, що й я, — перервала Сюзанна, — і ми разом їздили в Англію, щоб учитися вашої мови. Дуже люблю Маргариту і не можу повірити, щоб вона зробила такий поганий вчинок.

— Це справді неймовірна річ, — погодився сер Ендрю. — Кажете, що вона донесла на маркіза Сан-Сіра? А що було причиною? Напевно в тому криється якась помилка...

— Помилка виключена, пане, — холодно відповіла графиня. — Брат Маргарити Сан-Жюст є видатним республіканцем. Була поголоска про родинну суперечку між ним і моїм родичем, маркізом де Сан-Сір. Родина Сан-Жюстів плебейського походження, а республіканський уряд потребує багато шпигунів. Запевняю вас, що помилка виключена... Ви не чули про цю історію?

— Далєбі, пані, я чув дещо про це, але в Англії ніхто не вірить у ці сплітки. Сер Персі Блекней, її чоловік, має велике майно, видатне соціальне становище і є найближчим приятелем принца Валії, а леді Блекней надає в Лондоні добрий тон...

ний у залі, що почув його, зупинився на хвилину, прислухаючись до нього.

В залю ввійшла Саллі з запаленою свічкою, щоб посвітити графині до спальні. Графиня пішла за нею швидко, немов утікаючи від ворога з таким приемним і музикальним голосом. Збентежена Сюзанна пустилася було йти за мамою, але перед тим кинула ще жалісливий погляд на двері, з-поза яких сподівалася ось-ось побачити свою колишню подругу з шкільних років.

Джеллібенд з широким розмахом відчинив двері, даремно сподіваючись оминати катастрофу, яка нависла в повітрі. За ним відіззався той сам низький, кристальний голос з відтінком веселощів та іронічного смутку.

— Б-р-р! Я промокла вся, як оселедець! Боже мій, ще мабуть ніколи не було поганішої негоди як сьогодні!

— Сюзанно, негайно йди сюди, наказую тобі! — раптом відіззалася графиня.

— Ох, мамо!.. — благально подивилася на неї донька.

— Міледі!.. ех, гм... міледі! — заїкувався Джеллібенд, заступаючи своїм тілом прохід у дверях.

— Вибачте, мій любий господарю, — сказала трохи поденеровано леді Блекней, — чого ж ви заважаєте тут на дорозі, підстрибуючи на ногах, немов кульгавий індик? Пропустіть мене до вогню, бо я вмираю від зима.

Пані Блекней лагідно, але рішуче відсунула набік господаря заїзду й увійшла в кімнату.

Залишилося чимало пам'яток, портретів чи мініатюр Маргарити Сан-Жюст, пані Блекней, як вона тоді звалася, але, на мою думку, ні один з них не відображає повністю її справжньої краси. Вище середнього росту, з маєстатичним виглядом королевої з'явилася вона в залі, тому й не дивно, що й сама графиня, торкнена мимовільним захопленням, на мить зупинилася в своїй утечі, не маючи відваги відвернутися плечима до цієї пориваючої з'яви.

Маргарита Блекней була в віці 25 років і ніколи її краса не здалася осяйнішою. Ширококрисий капелюх, прибраний крученими перами, кидав легку тінь на її клясичних форм чоло, оточене авреолею темного волосся, не пудрованого в той день; красу її ніжних, майже дитячих уст, простого носика, круглого підборіддя і делікатної шиї підкреслювала багата одежа, пошита за модою епохи. В дрібній, ніжній руці леді Блекней тримала високу паличку, прибрану великою в'язанкою стяжок.

Маргарита обвела поглядом присутніх у кімнаті, поздоровляючи легким кивком голови сера Ендрю Фулкса та подаючи руку лордові Ентоні.

— Галло, мілорде Тоні, що ви робите тут у Дуврі?

І не ждучи відповіді, вона звернулася до графині та Сюзанни. Її обличчя проясніло радістю і пані Блекней з простягненими руками кинулася до молодої дівчини.

нею поглядом. А коли Сюзанна слухняно пустилася іти за матір'ю, в очах леді Блекней з'явився глибокий біль. Сюзанна, мабуть, побачила його, бо завернулася від дверей, підбігла до Маргарити й, обнявши її руками за шию, поцілувала з запалом. Щойно тоді вона вибігла за мамою. Вдоволена Саллі, вклонившись Маргариті, замкнула відворот жінок.

Щирий і сердечний учинок Сюзанни відпружив важку атмосферу. Очі сера Ендрю, що слідкував за молодою дівчиною, сповнилися сльозами радості. А Маргарита з удаваною веселістю вслід жінкам післала рукою поцілунок; коли ж вони зникли, на її устах заграла іронічна усмішка.

— Еге ж, сер Ендрю, — сказала вона ніби весело, — чи доводилось вам колинебудь бачити таку неприємну особу?

Вона піднесла однією рукою краєчок своєї довгої сукні, прибрала маестатичну міну й повернулася до вогнища.

— Сюзанно, — почала вона наслідувати голос графині, — я забороняю тобі говорити з цією жінкою!

Сміх її був дещо різкий і вимушений, але ні сер Ендрю, ні лорд Ентоні не спостерегли того. Наслідування було таке досконале, а інтонація голосу така вірна, що оба молодці заплескали в долоні.

— Ох, леді Блекней, — сказав лорд Ентоні, — як десь жалують за вами любителі »Французької комедії« і як парижани ненавидять сера Персі, що забрав їм вас.

— Мій Боже, та це неможливо ненавидіти сера Персі, за що б там не було, — засміялася Маргарита. — Цей мій виступ роззброїв би навіть саму графиню.

Молодий графчук, який не вийшов разом з мамою, ступив крок наперед, готовий боронити маму, якщо б леді Блекней накинулася на неї словами. Але в тій хвилині роздався, хоч приємний, але дурнуватий сміх і у відчинених дверях появилася височезна постать.

(Далі буде)

НЕ ЗАБУВАЙТЕ ВІДНОВИТИ ПЕРЕДПЛАТУ »ВИЗВОЛЬНОГО ПЛЯХУ« НА 1960 РІК. НЕГАЙНО СПЛАТІТЬ ВАШУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ! ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ!

цієї дисципліни. Звичайно, були це описи поодиноких недуг і їх лікування. З цього боку, Зоя відступає від тогочасного звичаю і опрацьовує ділянку гігієни вповні; її твір не є збіркою чи переписом праць, які до того часу появились, авторка, наприклад, відкидає усі широко вживані лікувальні засоби, які не мають наукової підстави, як ось чари, забобо-ни тощо. З цього погляду Зоя стояла на рівні найкращих спеціалістів доби і мала високо розвинений критично-науковий змісл.

Основною темою її праці є гігієна людського тіла. Ця ділянка почала розвиватися в Європі цілі століття пізніше. Нема сумніву, що її слава лікарки в Україні і її праця (як дружини імператора) вказують, як високо були розвинені медичні знання у княжій державі.

Зоя знає чотири категорії людської вдачі: тепло-вогка (південна), холодно-вогка (північна), тепло-суха (східна) і холодно-суха (західна). Ці прикмети відповідають відомим чотирьом типам: холерики, меланхоліки, сангвініки і флегматики.

Далі авторка розглядає впливи на здоров'я людини таких чинників, як пори року, погода, харчування, пиття, рух і відпочинок, сон, почення і купелі. Обширні розділи присвячені гігієні подружого життя, тяжі і немовляти.

Далі йдуть недуги серця і шлунка, окремо розглядається гігієна усної ями. З погляду історії медицини «Масть Зої» є теж першим твором, який розглядає клінічні і профілактичні питання, що в той час належали до вершин медичного знання у світі.

Часи, в яких жила Евпраксія — це вже повільний упадок величі Київської держави, а теж і потуги Візантійської імперії. Все таки, як свідчать тогочасні подорожники, Київ ще далі був великим центром культури і науки, а під оглядом пишноти і багатства — після Константинополя був другим містом на цілий світ. У Києві перебувало багато чужинців, учених, купців і лицарів, одні — щоб відвідати славетне місто, інші — щоб навчитися лицарських чеснот, або присвоїти собі культурні й наукові осяги. Не менш важливим було й те, що Київ ще далі був найважливішим торговельним центром, який сполучував Європу з далекими країнами Азії.

Уже дід Евпраксії, Мономах, бачив усі труднощі, які загрожували княжій державі. Політична ситуація ставала щораз більш незavidною. Вікова експансія України в напрямі Чорного моря, що забезпечувала торговельні шляхи, а з тим і потугу держави, була утруднена постійними набігами кочовиків. Шлях Азія-Європа на його українському відтинку став для міжнародної торгівлі небезпечним. Кочовики гальмували свободний розвій державного життя, а вслід за тим підупало культурне значення Києва. Країною, яка стала об'єктом постійних нападів половців, не могли цікавитися ні купці, які вимагали безпеки торговельних договорів, ні люди культури чи науки.

Це було причиною занепадницьких познак, яким треба було зарадити всіма можливими зусиллями. Мономах, сконсолідувавши державу, зробив оборонні заходи проти кочовиків. Кордони держави забезпечив залогами, твердинями і оборонними валами, відбив половців далеко в азійські степи і захопив збройно гирло Дунаю.

Візантія у той час мала поважні труднощі з турецькою агресією. Коли Русь-Україна впоралася з половцями і скріпила свою позицію, прийшов час скласти тісний союз між обома державами. Символом приязні були ініційні володаря, які Мономах дістав у дарі від візантійського імператора, між ними, т. зв. шапку Мономаха. Запевнивши в такий спосіб безпеку держави, Мономах посвятився дипломатичним питанням західньої Європи. Ішло тут про морські держави і запевнення їхньої приязні до княжої Русі-України.

Цю важливу ділянку взяло на себе княже жіноцтво. Найкращим запевненням дружніх стосунків було кровне посвоячення з пануючими ро-

М. МУХИН

БІЛЬШЕ СВІТЛА!

(Продовження, 3)

Кониський вийшов з гуртка Шиманова й Пильчикова, тогочасних українських націоналістів-«сепаратистів», натомість Драгоманов вийшов з гурту Строніна, себто з гурту, який називав себе, дуже дипломатично, гуртом космополітів. Насправді ж ті космополіти були замаскованими московсько-ліберальними «об'єдинителями». Але в 1862-му році тогочасні українці ясно бачили цей московський маскарад і те, що ті космополіти під прикриттям «вищих історичних поглядів» і більш «трезвих взглядов» проводять безцеремонно московські тенденції, і то «не цілком чесно». Однак десь 30 років пізніше, коли Драгоманов, законний спадкоємець-кронпринц Строніна, випустив у світ свої найбільш отруйні, чисто стронінські «Чудацькі думки про українську національну справу» та «Листи на Наддніпрянську Україну», ввесь час роблячи це, як сказано ще в цьому листі з 12-го травня 1862 р. до Потебні, під «прикриттям вищих історичних поглядів і до того більш тверезих», то вже мало хто з українців, принаймні молодих, розумів, яку саме роль відіграє «космополіт» Драгоманов.

Отже на українському ґрунті знаменито освідчилася стронінська тактика вживанням української мови і взагалі вмилім та хитро-обережним здобуванням симпатії мас української «поступово-соціалістичної» молоді паралізувати впливи українських націоналістів. Треба зазначити, що рівнобіжно із Строніним, що діяв у Полтаві, в Галичині довгий час проводив цілком подібну гру Богдан Дідицький, що лише пізніше скинув маску і заявився недвозначним москвофілом. Завдяки своїй грі він зміг захопити під свій вплив більшість українських галицьких редакцій (преси) 50-тих і початку 60-тих років минулого століття. Один дослідник пише про нього так:

«З початком 60-тих років став Дідицький справді високо. Вже протягом 50-тих років став він конче потрібний для «Погодінської колонії». Як журналіст з уподобання вів він редакції різних часописів і робив прислуги москвофілам своїм умилім та хитрим поведінням. Він і похвалив Україну й виступив в обороні народної мови, а тим часом, за кулісами впроваджував поволі великорущину й «об'єдинительний» дух у наше письменство і в нашу суспільність. Так думав він злагодити не один важкий спір і поставити діло «об'єдинення» на кріпких основах. Тому покланялися йому талановиті москвофільські діячі, а з ними майже вся галицька Україна. Користуючися тим положенням, став Дідицький видавати, з допомогою Качковського, 1861-го року часопис «Слово», яке одначе стало зразу на нібито народнім ґрунті (чи радше сказати — було ведене в помірковано-москвофільським дусі), а щойно після 1866 року на вернувся зовсім одверто до об'єдинення¹⁾.

Але Дідицький принаймні не ціле життя своє носив маску, надійшов день, коли він її явно й прилюдно скинув. Драгоманов упродовж цілого свого життя проводив свою москвофільську працю закаптурений

Впродовж довгих років у середині минулого століття у Відні проводив дуже жваву «об'єдинительну» діяльність священник російської амбасад, протоієрей Раєвський. Кількість жертв його з-поміж галичан, буковинців та прясівчан була дуже й дуже поважна. Скільки було тих легковірних серед тогочасних українців, які попалися під владу магіч-

1) Ярослав Гординський: До біографії Миколи Устияновича, ЗНТШ, С IV, 99.

думець і приятель Стасюлевіча, років 15 по написанні цього драгоманівського листа дуже дався взнаки українським ученим своєю полемікою з основними тезами української науки. Цей спір був відомий тоді під назвою «спор южан с северянами». В дискусії Пипін недвозначно проявив свій «науковий централізм», з яким він до того часу не виступав дуже голосно.

Нарешті у вересні 1874 р. Драгоманов у листі до Стасюлевіча висловлює побажання, щоб їх спільний журнал «Веснік Європи» провадив справу здорового, себто ліберально-демократичного обмислювання галичан («Пусть он делает дело здравого обрусения галичан»⁵).

У спогадах проф. Овсяніко-Куліковського є одне незвичайно цікаве для нас місце про приїзд Драгоманова до Одеси в 1875 році. Під час цього свого перебування в Одесі Драгоманов навчав українську молодь, що «треба вкласти свою лепту в справу розвитку української свідомости, яку належить очистити від консервативних і романтичних елементів, належить ув'язати український рух із загальним, поступовим, ліберальним і радикальним інтелектуальним рухом у Росії: іти рука-в-руку з ліберальними демократами, як Стасюлевіч, Арсеньєв, Пипін, з радикалами (соціалістами), як Михайловський та інші»⁶).

Слова Драгоманова передані Куліковським звучать зовсім однаково з власними словами Драгоманова в одному з його листів Стасюлевічеві, що їх ми вже зачитували вище: «Особливо корисно було б привести в гармонію галицьке українофільство з нашим загальним, порядним людям у Росії ліберальним спрямуванням».

Ми вже згадували у відповідному місці, що Михайлчук писав у своєму автобіографічному листі до Комара про те, що в перші місяці перебування Драгоманова на еміграції у «Вестнику Європи» почали появлятися його (Драгоманова) статті з підписом Т-ов, у яких, а особливо в одній, закидаючи вузьку односторонність українському націоналізмові, він рекомендував йому (націоналізмові) «освіжитись», помирившись із «общеруссизмом», як нібито для нас українців органічною формою «загальнонародського культурного розвитку». А зараз дораджує росіянам покінчити з українофільством при допомозі деяких нікчемних поступок йому, зазначаючи, що таким способом воно (українофільство) легше й швидше ввійде в загальну течію всеросійства.

Драгоманов ніколи істотно не мінявся: від своїх гімназійних років до самої смерті залишився цілковито однаковим у своїх незламних симпатіях до московської літератури, культури, до московського народу й інтелігенції, зате з відразу ставився до всього виразно й яскраво українського. У 70-тих роках минулого століття він особливо одверто експонувався із своїм москвофільством, і коли б не мужня відсіч, яку він дістав від двох тогочасних молодих українців — Володимира Навроцького та Мелітона Бучинського, яка його примусила бути більш обережним, то він надалі був би таким одвертим і безсоромним герольдом гасла Чеховського: «В Маскву, в Маскву, в Маскву!» Але в ґрунті речі він це саме й проповідував, лише дещо притишеним голосом аж до своєї смерті, аж до своїх славетних «Листів на Наддніпрянську Україну» та «Чудацьких думок про українську національну справу...»

Незвичайно добре підходить Драгоманов, як тип національної дегенерації, до тієї характеристики, яку свого часу дав Маланюк змосковщеним українцям, власне певній відміні їх: «Існує ще одна з форм переходового типа. Це українець ззовні зі змалоросійщеною суттю. Цей тип персоніфікує собою, так би мовити, золоту (яка іронія!) середину, ту невідразу двоїсту «кобилку» і інертну масу «попутників» української революції, що перебуває зайвим баластом у стані непевної рівноваги. З національного боку — це риба. Національна температура його — температура трупа. Він — інертний як камінь, але єдине, що в нім є актив-

⁵) Архів Стасюлевіча, том V, стор. 212.

⁶) Овсяніко-Куліковський: Воспоминания, Петербург, 1923, стор. 136.

рикові, не кажу вже про політика. Мову я теж бачу, — хоч і мова нічого сама по собі не рішає. От я й поклав собі в політиці стояти за громадську й крайову самоуправу, а там хай наповняє ті рамки раса, яка там живе, якою хоче мовою, а в культурі стояти за певні ідеї, якою б мовою вони не викладались; звисно, я б хотів, щоб ті ідеї викладались мовами найпростішими, народними. Але тут моєму народовству, націоналізмові, коли хочете, і кінець. Націоналізму ж, як чогось такого, що існує само по собі, — я ніколи віде не міг піймати, а я, не хвастаючись, скажу, що перечитав усе важніше, що про це написано германцями, романцями і слов'янами».

Отже становище Драгоманова є властиво безнаціональне, регіональне, обласне, територіальне, але разом із тим — і цілковито нежиттєве, й безмежно шкідливе, принаймні — для живої й конкретної нації української, яка від цього обласництва нічого нічого корисного не діждалася.

Натомість становище постійного драгоманівського опонента Кониського можна уявити собі з листа його до Драгоманова, написаного 10-го червня 1893 р., де Кониський по пунктах з'ясовує свої погляди:

»1. У справі релігійній — я завжди був прихильником повної свободи совісти, бачив, що в Галичині доволі клерикалізму, але тямив, що вікових обставин не можна змінити за рік.

2. У сфері соціально-економічній ще тоді, як Ви сиділи на лавці в школі, я не гірше ніж Ви тямив ненормальність устрою.

3. В справі політики і відносин міжнародних я кажу:... Україна-Русь однакою з усіма народами має право уладнатись по своїй уподобі. А Ви зараз гукаєте, що це сепаратизм. Я справді хочу сепаратизму від неволі, від злиднів, від темноти і кнута. Я ворог усякого неволення людей, тому й гидую усяким »обрусенієм« і вважаю, що націоналізм — єдинопевний ґрунт, де може зрости й пишатись усе те, що зветься щастям людей; націоналізм — це ґрунт, де можливе всяке »об'єднання«, зрощене й випещене волею, гуманізмом, світом і загальним добробутом людей.

4. Російську літературу, звисно, поступову частину її, вважаю потрібною для тих українців, що не можуть користуватися з іншої якої, але не можу признати її — рідною і боготворити так, як Ви цього хочете.

5. На існуючу нині школу на Україні — я дивлюся як на джерело формальної освіти і дійсної деморалізації. Вважаю неминуче потрібним, щоб у школі взагалі панувала наша мова, але не думаю, щоб одною мовою можна запобігти лихові. Єдиною спасенною стежкою я вважав і вважаю з усього вимовленого вгорі — освіту й виховання маси та інтелігенції на ґрунті широкого націоналізму і поруч із цим поліпшення економічного побуту маси. Але не по шаблону французького демократизму...

6. Народну партію в Галичині я не вважав непрогрішеною, а ватажків її — »совершенством«. Треба бути великим маніяком, щоб себе або кого іншого з людей вважати за »совершенство«¹⁰⁾.

* * *

15-го листопада 1876 року Драгоманов писав своєму давньому приятелю ще з часів зустрічей у Петербурзі (1866 р.) та в Києві (1874 р.) на археологічному конгресі, видавцеві найбільшого пресового органу московського імперіялізму »Новое Время« — Суворіну:

»Ви кажете, що ми обидва любимо свою батьківщину, обидва націонали, навіть вузькі. Ви за Росію, я за Малоросію. Це й не вірно, і не логічно. Малорос я тільки по шкурі свого соціалізму... Ви помиляєтеся, кажучи, що я вузький націонал і ненавиджу вашу батьківщину. Я навіть у Росії (XVII-XVIII віків) визнаю своє світле, а у великоросійським народі й вельми. Я ненавиджу лише канцелярський елемент у

¹⁰⁾ Обидва ці листи видруковані в збірці матеріалів М. Возняка: »Драгоманов у відновленій »Правді«, За сто літ, том VI, К. 1930, стор. 229-332.

»Крім інших доказів, як то брак визначених природою різких кордонів між українською і великоруською країною і помішання у багатьох місцевостях населення обох племен, проти такого сепаратизму промовляє, між іншим, і та обставина, що при переведенні його (відокремлення) тубільне українське населення позбавилося б запасових колонізаційних земель у Донсько-Каспійській області й відокремилася б від своїх одноплемінників, як у цій області, так і в кубанській¹⁵⁾.

Досвідчене око відразу впізнає в цих хитро-мудрих міркуваннях Драгоманова класичну аргументацію московських лібералів і москалів узагалі, коли вони намагаються промовити до наївних українців і переконати останніх у шкідливості самостійності України для «національних інтересів українського народу». Найбільшим аргументом у цій грі у москалів завжди є «запасовий колонізаційний фонд земель у Донсько-Каспійській області» і далі — в Сибіру. Але вже найкраще, коли до українців промовить такими протигуканськими аргументами не якийсь там москаль, а «справжній українець». Таким «справжнім українцем» наприкінці XIX-го століття був Драгоманов, а пізніше — у 20-тих і 30-тих роках XX-го століття — Василь Панейко...

Для відпочинку від цих драгоманівсько-панейківсько-мілюковських щиромосковських міркувань, наведемо кілька слів з листа Кониського з дня 31-го жовтня 1895 року до Дикарева, де він висловлює свої погляди на розсіяння українців на просторій чужині:

»Я великий ворог колонізації українцями чужих країв і завжди жалкую, коли наші люди розлазяться, немов мишенята, по всій «необнятній» і «неісходимій» Росії¹⁶⁾.

В цих словах Кониського, хоч може й нема політики й дипломатії, але в них промовило українське серце, тоді як у Драгоманова безупинно галасують московські підступні й підлі хитроці, якими він так уміло здобував галицьких хлопів-радикалів і наддніпрянських винародовлених інтелігентських сектарів.

(Далі буде)

15) Там же.

16) Записки НТШ, CL, стор. 389.

3 НОВИХ ВИДАНЬ

НЕЗАСТУПНИЙ КОМПЕНДІЙ

ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ ЗАХІД — СХІД

Jaroslav Stetzko: THE KREMLIN on a VOLCANO. Coexistence or Liberation Policy? Foreword by Major-General J.F.C. Fuller. Introduction by Dr. Nestor D. Procyk. New York, 1959, American Friends of ABN, Inc., 56 pp.

(Ярослав Стецько: КРЕМЛЬ НА ВУЛКАНІ. Чи політика співіснування, а чи політика визволення? Передмова генерал-майора Дж. Ф. Ч. Фуллера. Вступ д-ра Нестора Д. Процика).

Як слушно зазначає в своїй передмові британський генерал Дж. Фуллер — один із найкращих те-

оретиків сучасної стратегії і щирий друг Антибольшевицького Вільюму Народів та України зокрема — «сила Советської Росії полягає не в її мілітарній потужності, але в невідомості вільних націй, а її слабкість — у тому, що половина людності СССР є проти советської влади і прагне звільнитись від неї». Що ця принципово антибольшевицька половина підсоветської людності складається з далеко переважної більшості поневолених Москвою неросійських народів, здатних до активної і, у випадку перших-ліпших сприятливих

МАЙСТЕРНІ ПЕРЕКЛАДИ

«МОРЕ І МУШЛЯ», антологія європейської поезії, переклади М. Ореста. Інститут літератури, Мюнхен, 1959; обкладинка А. Вагнера.

Дуже добре, що Михайло Орест у своїй «Післямові» зразу ж таки зазначив, як треба розуміти слово «антологія», а саме: вибір поезії чи прози з якоїсь літератури чи літератур, а то й з творчості одного чи більше письменників. При чому, цей вибір довільний і він зовсім не мусить містити найкращих творів, як це ми звикли сприймати.

Про мету своєї Антології Михайло Орест, поет і перекладач, висловився доволі скромно: «Мені йшло не про те, щоб шум моря з мушлі був по змозі повнішим, сонорнішим, багатшим, а про те, щоб дати нашій національній літературі 120 нових віршів».

Отож маємо нову книжку майстерних перекладів, яка подає нам кількома зразками поетичні сили ети понад тридцяти чужоземних поетів. «Шум великого моря живе і в малій мушлі» — каже М. Орест у післямові збірки, яку й назвав «Море і мушля».

Ця назва збірки теж вимагала поетового пояснення, бо прочитавши збірку, читач міг би назвати її, напр., «Лицар і дама», «Кохання й смерть», чи подібно, бож тематика всіх вибраних М. Орестом поезій майже одна: кохання двох сердець. А тому вона повинна б знайти свого читача, зокрема серед української молоді; хоч «сьогоднішня» молодь про любов не говорить, не зідхає й не «страждає», та проте не вільна від цього вселюдського почування, від первісних натяків на людину аж до сьогоднішніх часів. М. Орест і вибрав для своїх перекладів поетів різних

діб, починаючи Данте та Петраркою і кінчаючи на поетах XX-го століття, бо всі вони, так чи інакше, інтерпретували цю вічну тему.

Про майстерність перекладів М. Ореста й говорити не приходиться, вона вже давно визнана нашими передовими критиками. Якщо б і були які вимоги до авторської поетики, то про це висловляться компетентні літературознавці.

Можна проте зробити деякі зауваження, так би мовити, нелітературного порядку. Це стосується до перекладів із польських і московських (в книжці М. Ореста — російських) поетів. Звичайно, проти культурної співпраці з поляками нема чого виступати, тим більше, що ми ввесь час намагаємося нав'язати з ними й політичну співдію, як вороги спільного ворога. Однак трохи нас дивує самий вибір польських поетів М. Орестом, хоч, звичайно, докоряти йому за це й не маємо права.

З усього Міцкевича автор вибрав надто вже популярну «Альпугару», яку українці в Галичині мусіли колись не раз «вибухнути» напам'ять. Така ж сама «популярна» й поетка Марія Конопнічка, а вище якої-то, у ті часи, стояв Адам Асник. Тетмаєр — радше письменник, ніж поет, теж заступлений у збірці, зате ж немає найвишнього — Словацького. Модерну польську поезію репрезентує у збірці Малгожата Гіллєр і, частинно, Массон-Леопольд Стафф.

Щодо московських поетів, то можна було б в збірці обійтися й без них. Від цього була б тільки приємність, а не шкода. Маємо ж «по вуха» московських віршів і перекладів в т. зв. «українській радянській літературі». Чи слід пропихати їх ще й в українську вільну літературу й творчість?

ЦІКАВІ ОПОВІДАННЯ

Федір Одрач: «ПІВСТАНОК ЗА СЕЛЮМ»; оповідання; В-во Юліана Середяка, Буенос-Айрес, 1959 р., стор. 290, обкладинка Бориса Крюкова.

В нас, на жаль, хоч може й «закономірно», видавнича справа нецентралізована, тому й книжки доходять до читача дуже нерівномірно з різних видавництв. Так

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Німеччина

Листа ч. 300 (Глядбах). Жертвували по 10 нм. — П. Чупляк, К. Вільчинський; по 5 нм. — І. Міхович, В. Сорока, Е. Шкільник, В. Макар, П. Галюк, Т. Ткачук; 3 нм. — Ю. Песка; 2 нм. — П. Вагрій; по 1 нм. — Ф. Крутії, І. Чапа, В. Ганич.

Листа ч. 315 (Шльос Нойгавз). Жертвували: 20 нм. — Д. Коваль; 15 нм. — М. Мочурат; 10 нм. В. Тарабаса; 7 нм. — С. Стик; по 5 нм. — Д. Мартинюк, М. Кукляк, Ю. Ольшаницький, Г. Василюк, І. Бойчук, І. Глабик, І. Коханкович; по 4 нм. — М. Галик, І. Мельник; по 2 нм. — Р. Романович, І. Сямро, В. Вішневський, О. Максименко, В. Савка, О. Закальницький, М. Венус, І. Курилик, М. Галімон.

М. Луцак (Мюнхен) — 2 нм.; П. Бесага — 3 нм.

Велика Британія

Іван Белей (Гісланд) — 10 ш.

Листа ч. 826 (Кент). Жертвували: П. Канюга; — 10 ш.; П. Ваганчук — 6 ш.; по 5 ш. — В. Баран, Ф. Самусь, Д. Кібальник, С. Шемеляк, Т. Кватюра; А. Краспевич — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Скульчук, В. Кардамаш, В. Присяжний, В. Вівсний.

Листа ч. 827 (Лондон). Жертвували: по 1 ф. — інж. Т. І. Кудлик, д-р О. Фундак; М. Маслій — 5 ш.; М. Сіма — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — М. Захарчук, К. Харевич, В. Демчук, М. Рідюш, А. Гуцман, Я. Сагайдак, М. Заплічний, В...; А. Шмурак — 2 ш.

Листа ч. 829 (Лондон). Жертвували: В. Шевчук — 10 ш.; по 5 ш. — В. Мороз, М. Підлісний, В. Золотницький, В. Волощук.

Листа ч. 830 (Лондон). Жертвували по 1 фунтові — І. Трач, С. Лаврушка; по 10 ш. — М. Шморгай, С. Нейлик; по 5 ш. — О. Гузар, Гарді, В. Красицький, В. Слободян, Смалік, Кузків; Сливка — 4 ш.

Листа ч. 831 (Борегама). Жертвували по 10 ш. — П. Стасюк, С. Вілецький; П. Олійник — 5 ш.; П. Вербицький — 3 ш.

Листа ч. 832 (Тотенгам). Жертвували: Я. Душний — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. С. Гайовий, К. Кохан.

Листа ч. 833 (Лондон). Жертвували по 5 ш. — М. Рева, М. Деркач, М. Багіт; І. Кравчук — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Сховай, П. Василик.

Листа ч. 834 (Ромфорд). Жертвували: В. Горин — 15 ш.; Д. Семчук — 10 ш.; М. Рокіцький — 5 ш.

Листа ч. 836 (Лондон). Жертвували по 1 фунтові — М. К., В. К., К...; по 10 ш. Н. Н., В. Фурдин; М. Самбір — 5 ш.; А. Плювек — 2 ш. 6 п.

Листа ч. 837 (Лондон). Жертвували по 10 ш. — С. Семець, М. Жаровський, І. Костів; по 5 ш. — М. Слободян, Коропатницький; по 2 ш. 6 п. — О. Кримяниця, М. Савка.

Листа ч. 840 (Лондон). Жертвували по 10 ш. — Т. Порило, М. Когут; по 5 ш. — Шкроміда, А. Р.

Листа ч. 842 (Лондон). Жертвували: І. Дмитраш — 1 фунт; по 10 ш. — А. Смал, В. Тертюк, В. Баран, І. Гринишин, М. Стган, Возний; по 5 ш. — С. Макар, М. Синьчук, Лукавський, Афтанас.

Листа ч. 843 — І. Озарук — 2 фунти.

Листа ч. 844 (Лондон). Жертвували по 1 фун. — М. Лащів, І. Бумбар.

Листа ч. 841 (Річмонд). В. А. — 1 фунт.

Листа ч. 845 (Лондон). Жертвували: 6 ш. — М. Ланиця; по 5 ш. — С. Зварич, О. Козак; М. Коропатницький — 3 ш.; С. Бринь — 2 ш. 9 п.; по 2 ш. 6 п. — М. Сіма, С. Дорош, Г. Липка; І. Борис — 2 ш.

Листа ч. 839 (Лондон) — 7 жертводавців — ф.2.10.0.

Листа ч. 846 (Лондон) — 6 жертводавців — ф.1.11.6.

Листа ч. 847 (Лондон). Жертвували: П. Благий — 1 фунт; по 10 ш. — В. Ос...(?), Д. Бронецький, К. Бронецька; по 5 ш. — С. Крісарчук, Д. Дмитренко, О. Василів; О. Витвицький — 4 ш.; С. Ма-

ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Старик, С. Андрушко, П. Антошків, М. Костів; по 2 ш. — Р. Орішко, М. Озерин, К. Небелюк, Ю. Бучковський, І. Вітів, М. Стобан, М. Миган, А. Фургала.

Листа ч. 923 (Ноттінггам). Жертвували по 5 ш. — Г. М., Д. Комар, Д. Цап; по 4 ш. — Ю. Гремченко, Г. Петришин, В. Г.; по 2 ш. 6 п. — І. Драгинич, М. Кашуба.

Листа ч. 924 (Ноттінггам). Жертвували по 10 ш. — В. Михайлюк, П. Кривий, І. Гут, О. Смоликевич, В. Гусак — 7 ш.; І. Хом'як — 6 ш.; по 5 ш. — І. Оницяк, Е. Іванісік, В. Лукашук, І. Кратко, В. Фалюш, В. Веселовський, Я. Меда, М. Степула, І. Бубнів, М. Кучинський, Панько, С. Полатайко, С. Микитин; Л. В. — 4 ш. 6 п.; П. Забава — 4 ш.; по 3 ш. — І. Бенчик, П. Гринач; по 2 ш. 6 п. — О. Вагнюк, С. Галаган, М. Луцишин, І. Матвійчук, М. Вовк, Е. Мельник, П. Мельник, Козак, П. Юрків; В. Мотовильчик — 2 шл.

Листа ч. 925 (Ноттінггам). Жертвували: О. Сорока — 1 фунт; по 10 ш. — В. Федішин, О. Дима, М. Кріслатий, С. Гузан, П. Рафалюк, Ф. Ловчий, Р. Найдан; по 5 ш. — М. Томич, П. Роман, М. Кривінський, Т. Багай; М. Худьо — 2 ш. 6 п.; Дерещук — 2 ш.

Листа ч. 927 (Ноттінггам). Жертвували по 5 ш. — В. Пятноцький, В. Гріль.

Листа ч. 928 (Ноттінггам). Жертвували: О. Германович — 5 ш.; по 4 ш. — Т. Стахура, Я. Мамчин; по 2 ш. 6 п. — Г. Гаврик, В. Гриньків, Д. Дацків; по 2 ш. Я. Гугер, І. Демків, В. Дармохід, М. Федович, І. Сусідик, Я. Губер.

Листа ч. 929 (Ноттінггам). Жертвували по 10 ш. — О. Курляк, М. Королос, Меленюк, С. Левицький, М. Білик, М. Букшак, М. Бачинський; І. Небеляк — 6 ш.; по 5 ш. — М. Ковалик, Д. Мартинів, С. Ділай, Ф. Стасів, С. Шумляк, Мишко, Павлів, П. Федунь, Д. Дацків, В. Потів, В. Перон, В. Фостун, В. Кисилюк, М. Хорт, В. Іванчук, С. Баран, Ю. Симанич, Г. Пайтра, М. Матрак, В. Фалюш, С. Юрчишин, В. Береговський, М. Дякун; М. Волох 4 ш.; по 2 ш. 6

п. — В. Петноцький, М. Добромильський, Н. Ільницький, М. Пташко, М. Дзера, М. Рой; М. Петрович — 2 ш.

Листа ч. 930 (Ноттінггам). Жертвували: А. Павлишин — 1 фунт. М. Романишин — 10 ш.; Л. Федчишин — 5 ш.; Іваськів — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — Бориславський, С. Сіянчук, С. Гук, М. Бобин, Хомин, Юраш; по 2 ш. — Прадош, Шкробат, Дума, М. Андрусишин.

Листа ч. 1011 (Гайд Глоссоп). Жертвували: М. Береський — 10 ш.; по 5 ш. — Р. Ромахней, С. Влашин, Д. Ткачук, І. Гривнак, О. Шляхетко; П. Кіт — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — В. Петришин, О. Козун, Т. Іванович, І. Клюка, Т. Сончак, М. Гайдаш; О. Гайдаш — 2 шл.

Листа ч. 1012 (Глоссоп). Жертвували по 5 ш. — Д. Панчак, І. Іваник; по 2 ш. 6 п. — А. Михальчук, А. Федюк, Н. Никифорок, Д. Романюк; по 2 ш. — Д. Пушкар, В. Горбачевський, М. Лупійчук, П. Петришин, С. Рибак, В. Циріль; Ф. Лабяк — 1 ш.

Листа ч. 1014 (Гайд Глоссоп). Жертвували: С. Коцюруба — 10 ш.; по 5 ш. — М. Данчишин, В. Петришин; Іваськевич — 4 ш.; по 2 ш. 6 п. — П. Ногас, В. Миць, Н. Когуна.

Листа ч. 1015 (Дукінфільд). Жертвували по 2 ш. 6 п. — І. Страдомський, В. Пришляк, І. Головатий, М. Гіос (?), М. Гергіль; І. Гринів — 1 ш. 6 п.

Листа ч. 1016 (Аштон-у-Ляйн). Жертвували по 5 ш. — О. Сплавник, І. Тригук, Р. Ревко, В. Соломка; по 2 ш. 6 п. — Я. Гаврилюк, І. Кіт, І. Червак, П. Унямович, О. Лучан, М. Кудярський; по 3 ш. — Я. Демовський, В. Мілько; В. Легкий — 2 ш.; Хад... (?) — 1 ш.

Листа ч. 1017 (Аштон-у-Ляйн). Жертвували: І. Щепанівський — 1 фунт; по 5 ш. — П. Цвілінук, В. Яцьків, Д. Півнюк, А. Паріскура; по 2 ш. 6 п. — В. Сколодра, Чирнигівський, М. Галай, В. Галай, Т. Іваницький, А. Юзва, Я. Пантела, С. Галай, М. Андрейчук, В. Олексевич, В. Козак, Е. Поліга, І. Бордайко, Й. Микитій, Р. Савчук, Й. Федик, М. Сопрун, Я. Кривець, М. Розгін, В. Наконечний; по 2 ш. — Вільницький, М. Читайло, Т. Галай, В. Погребний,